

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Кафедра міжнародного та приватного права

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за темою:

**«Притягнення росії до відповідальності за вчинення агресії проти
України»**

Виконала:

здобувачка 2 курсу, групи ММ-21

спеціальності 293 «Міжнародне право»

Бахчеджи Людмила Володимирівна

(П.І.Б., здобувача)

Науковий керівник:

Пилипенко Володимир Пилипович

доктор юридичних наук, доцент., доцент кафедри
міжнародного та приватного права

(П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, посада)

Робота допущена до захисту в ЕК

«__» _____ 20__ р.

Чернега Віталій Миколайович

в.о. завідувача кафедри міжнародного та приватного
права, доктор юридичних наук, професор

(П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, посада)

КИЇВ-2026

Реєстрація

номер

дата

підпис завідувача кафедри

Рекомендовано

до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Анотація

Бахчеджи Л.В. Притягнення росії до відповідальності за вчинення агресії проти України

Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти містить три розділи, сім підрозділів; її загальний обсяг 120 сторінок, включно зі списком використаних джерел, який містить 131 найменувань.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, пов'язані з відповідальністю держав та їхніх посадових осіб за злочин агресії, а також з процесами й механізмами притягнення держави-агресора до міжнародної відповідальності в умовах тривалої збройної агресії росії проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року.

Предметом дослідження є теоретичні засади, елементи, кваліфікація та механізми притягнення росії та її вищого військово-політичного керівництва до відповідальності за злочин агресії проти України, включаючи правові підстави та перспективи функціонування Спеціального трибуналу.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні теоретичних засад, елементів, кваліфікації та механізмів притягнення росії та її вищого військово-політичного керівництва до міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії проти України з урахуванням сучасних міжнародних механізмів та перспектив створення Спеціального трибуналу, а також у розробці низки висновків та пропозицій, що входять до предмета цього дослідження.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи формують діалектичний, системний, структурний, логічний методи, методи абстрагування, узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, аналогії (розділи 1, 2,

Діалектичний метод застосовано для аналізу розвитку норм заборони агресії (розділ 1). Історико-правовий метод використано для вивчення еволюції злочину агресії та безперервності дій росії з 2014 року (розділ 2).

Порівняльно-правовий метод уможливив зіставлення юрисдикції

Міжнародного кримінального суду та Спеціального трибуналу (розділ 3).

Формально-юридичний метод застосовано для тлумачення статей Статуту ООН, Римського статуту МКС, Висновків Комісії міжнародного права ООН щодо *jus cogens*, Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу. Системний метод використано для вивчення взаємодії міжнародних та національних органів відповідальності та організації підготовки роботи Спеціального трибуналу. Емпіричний метод застосовано для аналізу резолюцій ГА ООН, рішень Міжнародного суду ООН, звітів Офісу Генерального прокурора України про задокументовані злочини. Методи ретроспективного та перспективного аналізу і моделювання сприяли розробці висновків та пропозицій за предметом дослідження (розділи 1, 2, 3).

У кваліфікаційній роботі досліджено заборону застосування сили як імперативну норму міжнародного права (*jus cogens*) та її значення для кваліфікації акту агресії. Розкрито поняття, елементи та ознаки злочину агресії у сучасному міжнародному праві на підставі Римського статуту МКС (ст. 8 bis) та Кампальських поправок 2010 року. Встановлено фактичні та юридичні ознаки дій росії проти України з 2014 року як єдиного безперервного злочину агресії (*continuing act of aggression*). Здійснено міжнародно-правову кваліфікацію агресії росії проти України на підставі норм Статуту ООН, Римського статуту МКС та практики міжнародних судів (ЄСПЛ, МС ООН).

У роботі обґрунтовано необхідність та правові підстави створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в умовах блокування Ради Безпеки ООН правом вето росії та обмеженої юрисдикції

МКС. Проаналізовано юрисдикцію (персональну, територіальну), інституційний склад (Судові палати, Офіс Прокурора, Секретаріат, Керівний комітет) та процедуру діяльності Спеціального трибуналу. Охарактеризовано механізми співпраці Трибуналу з міжнародними організаціями (Рада Європи, Європейський Союз, Євроюст, Міжнародний кримінальний суд) та національними правоохоронними органами, включаючи Спільну слідчу групу (ЖТ), Міжнародний центр з переслідування злочину агресії (ІСРА) та Базу даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED). Сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності за злочин агресії.

Практичне значення отриманих результатів кваліфікаційної роботи. Здобутки, втілені в ній, можуть бути використані:

сфері науки міжнародного права- під час здійснення нових досліджень за проблематикою відповідальності за злочин агресії, реформування Ради Безпеки ООН та механізмів міжнародного кримінального правосуддя;

правозастосовній діяльності- у діяльності Офісу Генерального прокурора України (для систематизації доказів злочину агресії), Міністерства закордонних справ України (для аргументації правової позиції в міжнародних організаціях), Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України;

законотворчій діяльності- під час розроблення та вдосконалення національного законодавства України щодо співпраці зі Спеціальним трибуналом;

сфері освіти в закладах вищої освіти- під час вивчення та (або) викладання тем «Міжнародна кримінальна відповідальність», «Злочин агресії», «Міжнародне гуманітарне право» в межах обов'язкових та вибіркових освітніх компонентів з міжнародного права.

Ключові слова: агресія, злочин агресії, *jus cogens*, заборона застосування сили, росія, Україна, повномасштабне вторгнення, анексія Криму, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Кампальські поправки, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, Рада Європи, Угода про створення Спеціального трибуналу, юрисдикція, «лідерська клаузула», воєнні злочини, депортація дітей, катування, Спільна слідча група (ІІТ), Міжнародний центр з переслідування злочину агресії (ІСРА), невідворотність відповідальності.

Annotation

Bakhchedzhy L. International Legal Responsibility of Russia for the Act Ukraine

The qualification thesis of a candidate for the second (master's) level of higher education comprises three chapters and seven subchapters; its total volume pages, including the list of references containing 131 items.

The object of the research is international legal relations concerning the responsibility of states and their officials for the crime of aggression, as well as the processes and mechanisms for holding the aggressor state internationally responsible in the context of the ongoing armed aggression of Russia against Ukraine, which has been continuing since 2014 and acquired a full-scale character from 24 February 2022.

The subject of the research is the theoretical foundations, elements, qualification, and mechanisms for holding Russia and its top military-political leadership accountable for the crime of aggression against Ukraine, including the legal grounds and prospects for the functioning of the Special Tribunal.

The aim of the qualification thesis is to study the theoretical foundations, elements, qualification, and mechanisms for bringing Russia and its top military-political leadership to international legal responsibility for the crime of aggression

against Ukraine, taking into account contemporary international mechanisms and the prospects of establishing a Special Tribunal, as well as to elaborate a set of conclusions and proposals falling within the scope of this research.

The methodological basis of the qualification thesis is formed by the dialectical, systemic, structural, logical methods, methods of abstraction, generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, and analogy (Chapters 1, 2, 3). The dialectical method was applied to analyze the development of norms prohibiting aggression (Chapter 1). The historical-legal method was used to study the evolution of the crime of aggression and the continuity of Russia's actions since 2014 (Chapter 2). The comparative-legal method made it possible to juxtapose the jurisdiction of the International Criminal Court and the Special Tribunal (Chapter 3). The formal-legal method was applied to interpret articles of the UN Charter, the Rome Statute of the ICC, the Conclusions of the UN International Law Commission regarding *jus cogens*, and the Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the establishment of the Special Tribunal. The systemic method was used to study the interaction between international and national accountability bodies and the organization of preparations for the work of the Special Tribunal. The empirical method was applied to analyze UN General Assembly resolutions, decisions of the International Court of Justice, and reports of the Office of the Prosecutor General of Ukraine on documented crimes. The methods of retrospective and prospective analysis and modeling contributed to the development of conclusions and proposals on the subject of the research (Chapters 1, 2, 3).

In the qualification thesis, the prohibition of the use of force as a peremptory norm of international law (*jus cogens*) and its significance for the qualification of an act of aggression are examined. The notion, elements, and features of the crime of aggression in modern international law are disclosed on the basis of the Rome Statute of the ICC (Art. 8 bis) and the 2010 Kampala Amendments. The factual and legal characteristics of Russia's actions against Ukraine since 2014 are

established as a single continuous act of aggression (continuing act of aggression). An international legal qualification of Russia's aggression against Ukraine is carried out on the basis of the norms of the UN Charter, the Rome Statute of the ICC, and the case-law of international courts (ECtHR, ICJ).

The thesis substantiates the necessity and legal grounds for the establishment of a Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine given the blocking of the UN Security Council by Russia's veto and the limited jurisdiction of the ICC. The jurisdiction (personal, territorial), institutional composition (Chambers, Office of the Prosecutor, Registry, Governing Committee), and procedure of the Special Tribunal are analyzed. The mechanisms of cooperation of the Tribunal with international organizations (Council of Europe, European Union, Eurojust, International Criminal Court) and national law enforcement bodies are characterized, including the Joint Investigation Team (JIT), the International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression (ICPA), and the Core International Crimes Evidence Database (CICED). Conclusions and proposals for improving the mechanisms of accountability for the crime of aggression are formulated.

Practical significance of the obtained results of the qualification thesis. The achievements embodied in it may be used:

1. in the field of international law scholarship – when conducting new research on the issues of responsibility for the crime of aggression, reform of the UN Security Council, and mechanisms of international criminal justice;
2. in law enforcement activities – in the work of the Office of the Prosecutor General of Ukraine (for systematizing evidence of the crime of aggression), the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (for arguing the legal position in international organizations), and the Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine;

3. in law-making activities – when drafting and improving Ukrainian national legislation on cooperation with the Special Tribunal;
4. in the educational sphere at higher education institutions – when studying and/or teaching the topics "International Criminal Responsibility", "Crime of Aggression", "International Humanitarian Law" within compulsory and elective educational components of international law.

Keywords: aggression, crime of aggression, jus cogens, prohibition of the use of force, Russia, Ukraine, full-scale invasion, annexation of Crimea, International Criminal Court, Rome Statute, Kampala Amendments, Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine, Council of Europe, Agreement on the establishment of the Special Tribunal, jurisdiction, "leadership clause", war crimes, deportation of children, torture, Joint Investigation Team (JIT), International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression (ICPA), inevitability of responsibility.

Зміст

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	19
1.1. Заборона застосування сили як імперативна норма міжнародного права (<i>jus cogens</i>).....	19
1.2. Поняття та елементи злочину агресії у міжнародному праві.....	29
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН	45
2.1. Фактичні та юридичні ознаки агресії Росії проти України	45
2.2. Міжнародно-правова кваліфікація дій росії.....	58
Висновки до розділу 2	68
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА РОСІЇ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	70
3.1. Необхідність та правові підстави створення спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії проти України.....	70
3.2. Юрисдикція, склад і процедура спеціального трибуналу.....	82
3.3. Співпраця Спеціального трибуналу із міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами	90
Висновки до розділу 3	107
Висновки	109
Список використаних джерел	116

Перелік умовних скорочень

ГА ООН- Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй

Євроюст- Європейська організація юстиції

Європол- Агентство Європейського Союзу зі співробітництва у сфері правоохоронної діяльності

ЄС- Європейський Союз

ЄСПЛ- Європейський суд з прав людини

ЖІТ- Спільна слідча група (Joint Investigation Team)

ІСРА- Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine)

ІЛС- Комісія міжнародного права ООН (International Law Commission)

МЗС- Міністерство закордонних справ

МКС- Міжнародний кримінальний суд

МС ООН- Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй

ОБСЄ- Організація з безпеки та співробітництва в Європі

ООН- Організація Об'єднаних Націй

ПАРЕ- Парламентська асамблея Ради Європи

РБ ООН- Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

СІСЕСД- База даних доказів основних міжнародних злочинів (Core International Crimes Evidence Database)

RD4U- Міжнародний реєстр збитків для України (Register of Damages for Ukraine)

МТЮ- Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії

МТР- Міжнародний трибунал щодо Руанди

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабна збройна агресія росії проти України, розпочата 24 лютого 2022 року та що триває станом на березень 2026 року, є наймасштабнішим порушенням основних принципів міжнародного права з часів Другої світової війни. Водночас агресія проти України розпочалася раніше: у лютому 2014 року росія здійснила незаконну анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також надала військову підтримку створенню та функціонуванню незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей (так званих «Л/ДНР»). Ці події 2014 року вже тоді кваліфікувалися як акт агресії відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, а подальше повномасштабне вторгнення 2022 року стало продовженням та ескалацією цієї тривалої збройної агресії, що має характер триваючого акту агресії (continuing act of aggression).

Агресія супроводжується численними воєнними злочинами, злочинами проти людяності та актами геноциду, але саме правова кваліфікація дій росії як злочину агресії (crime of aggression) є ключовим елементом для повноцінного притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності вищого військово-політичного керівництва держави-агресора. Актуальність теми зумовлена тим, що попри величезну кількість доказів та широке міжнародне засудження (станом на початок березня 2026 року Офіс Генерального прокурора України задокументував приблизно 213 200 інцидентів воєнних злочинів, скоєних російськими силами з початку повномасштабного вторгнення, з яких суди винесли вироки щодо 242 осіб, а підозрюваними є 1 127 осіб), механізми кримінальної відповідальності за злочин агресії досі не є повноцінними. Основна причина- обмеження юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС): росія не є учасницею Римського статуту, а Кампальські поправки 2010 року не дозволяють МКС

розглядати справи про агресію без згоди держави-агресора або рішення Ради Безпеки ООН, яку блокує veto росії.

У 2025-2026 роках відбулися ключові події, які суттєво підвищують актуальність теми: ратифікація Україною Римського статуту та Кампальських поправок (ратифікації 25 жовтня 2024 року, набрання чинності 1 січня 2025 року); підписання 25 червня 2025 року Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України; створення підготовчої команди трибуналу у січні 2026 року; виділення ЄС 10 млн євро на фінансування підготовчих робіт через Службу зовнішньополітичних інструментів Єврокомісії (угода підписана 24 січня 2026 року). Ці кроки свідчать про формування нового механізму відповідальності, однак проєкт потребує створення команди, яка займатиметься підготовкою інституційних, логістичних та організаційних основ для функціонування Спеціального трибуналу. Його основним завданням стане притягнення до відповідальності найвищого політичного і військового керівництва за вчинення злочину агресії проти України. В умовах продовження агресії та систематичного блокування Ради Безпеки ООН через право veto росії створення спеціального трибуналу стає єдиним реальним шляхом до покарання лідерів агресора.

Мета дослідження- дослідити теоретичні засади, елементи, кваліфікацію та механізми притягнення росії та її вищого військово-політичного керівництва до міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії проти України з урахуванням сучасних міжнародних механізмів та перспектив створення Спеціального трибуналу.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. дослідити заборону застосування сили як імперативну норму міжнародного права (*jus cogens*) та її значення для кваліфікації акту агресії;

2. розкрити поняття, елементи та ознаки злочину агресії у сучасному міжнародному праві;
3. встановити фактичні та юридичні ознаки дій росії проти України з 2014 року як єдиного злочину агресії;
4. здійснити міжнародно-правову кваліфікацію агресії росії проти України на підставі норм Статуту ООН, Римського статуту МКС та практики міжнародних судів;
5. обґрунтувати необхідність та правові підстави створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України;
6. проаналізувати юрисдикцію, склад, процедуру та механізми співпраці Спеціального трибуналу з міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами;
7. сформулювати висновки та пропозиції щодо вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності за злочин агресії.

Об'єкт дослідження- міжнародно-правові відносини, пов'язані з відповідальністю держав та їхніх посадових осіб за злочин агресії, а також з процесами й механізмами притягнення держави-агресора до міжнародної відповідальності в умовах тривалої збройної агресії росії проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року.

Предмет дослідження- теоретичні засади, елементи, кваліфікація та механізми притягнення росії та її вищого військово-політичного керівництва до відповідальності за злочин агресії проти України, включаючи правові підстави та перспективи функціонування Спеціального трибуналу.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові та спеціальні методи міжнародного права:

діалектичний метод- для аналізу розвитку норм заборони агресії; історико-правовий- для вивчення еволюції злочину агресії та безперервності дій росії з 2014 р.; порівняльно-правовий- для порівняння юрисдикції МКС та Спеціального трибуналу; формально-юридичний- для тлумачення статей Статуту ООН, Римського статуту, Висновків ІЛС щодо *jus cogens*; системний- використано для вивчення того, як міжнародні та національні органи відповідальності взаємодіють між собою та як організовується підготовка роботи Спеціального трибуналу.; емпіричний- для аналізу резолюцій ГА ООН, рішень МС ООН, звітів Офісу Генпрокурора України про задокументовані злочини.

Інформаційна база дослідження включає: міжнародні договори та нормативні акти (Статут ООН 1945 р., Резолюція ГА ООН 3314 (XXIX) 1974 р., Римський статут МКС 1998 р. з Кампальськими поправками 2010 р., Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (від 25 червня 2025 р.), резолюції Генеральної Асамблеї ООН (ES-11/1 від 2022 р.), рішення Міжнародного суду ООН у справі «Україна проти росії», національне законодавство України (Конституція України, закони про ратифікацію Римського статуту та Кампальських поправок 2024 р.), наукові публікації, аналітичні матеріали та звіти (звіти Офісу Генерального прокурора України станом на 2026 р., доповіді Ради Європи, ЄС, МКС, Human Rights Watch, документи підготовчої команди Спеціального трибуналу 2025-2026 pp.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше комплексно досліджено взаємозв'язок заборони застосування сили (*jus cogens*) як імперативної норми міжнародного права з елементами злочину агресії в контексті тривалої збройної агресії росії проти України та обґрунтовано підхід до розгляду подій з 2014 року як єдиного безперервного акту агресії. Удосконалено підхід до міжнародно-правової кваліфікації подій 2014-2026 років як тривалого злочину агресії з урахуванням сучасних

міжнародно-правових процесів та документів підготовчого етапу створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Дістало подальший розвиток теоретичне обґрунтування правових підстав та перспектив функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, зокрема щодо його юрисдикції, інституційної структури та механізмів співпраці з міжнародними організаціями і національними правоохоронними органами. Таким чином, робота формує цілісне наукове уявлення про злочин агресії як триваюче правопорушення, що виходить за межі окремих епізодів. Отримані результати заповнюють існуючу в доктрині прогалину щодо кваліфікації безперервного акту агресії. Це дало змогу по-новому оцінити перспективи притягнення вищого керівництва держави-агресора до індивідуальної кримінальної відповідальності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання положень і висновків дослідження у різних сферах. Зокрема, результати роботи можуть бути застосовані у законотворчій діяльності під час розроблення та вдосконалення національного законодавства України щодо співпраці зі Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України. Одержані висновки також можуть бути використані у дипломатичній практиці для аргументації правової позиції України в міжнародних організаціях. У науково-освітній сфері результати дослідження можуть слугувати теоретичною основою для підготовки лекційних курсів і навчальних матеріалів. Крім того, окремі положення та висновки дослідження можуть бути застосовані в практичній діяльності Офісу Генерального прокурора України. Зокрема, вони допоможуть у систематизації доказів злочину агресії.

Апробацію результатів кваліфікаційної роботи реалізовано шляхом участі у IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Конституція України: стан, перспективи та механізми реалізації».

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів (семи підрозділів), висновків, списку використаних джерел (131 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 120 сторінок комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1. Заборона застосування сили як імперативна норма міжнародного права (jus cogens)

Заборона застосування сили та погрози силою є одним із найважливіших принципів сучасного міжнародного права, адже саме на ньому будується система міжнародної безпеки та підтримання миру між державами. Цей принцип закріплений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН і має особливе значення для всього міжнародного правопорядку. Сьогодні його розглядають не лише як звичайну норму міжнародного права, а як імперативну норму загального міжнародного права (jus cogens), тобто таку, від якої держави не можуть відступати за жодних обставин.

У працях українських науковців підкреслюється, що «заборона погрози силою або її застосування, закріплена в ст. 2(4) Статуту ООН, є найважливішим принципом у Статуті» [6, с. 45]. Також зазначається, що дотримання цього принципу є «безумовним обов'язком кожної держави» [6, с. 46]. Це означає, що кожна держава повинна поважати цю норму незалежно від власних політичних чи військових інтересів.

Імперативний характер цього принципу свідчить про те, що він належить до основних норм міжнародного права, які мають найвищу юридичну силу. Тому порушення заборони застосування сили або погрози силою вважається не просто порушенням міжнародних зобов'язань, а посяганням на основи міжнародного миру та безпеки загалом.

Визнання заборони застосування сили імперативною нормою jus cogens має глибокі історичні корені та є результатом тривалої еволюції міжнародно-правової думки. Протягом століть використання сили державами не лише не заборонялося, а й розглядалося як законний засіб вирішення міжнародних спорів та досягнення зовнішньополітичних цілей. Як зазначає українська

енциклопедія, «протягом століть використання сили державами не було заборонено- її вважали останнім засобом для розв'язання спорів або досягнення інших цілей» [105, с. 457]. Цей підхід, відомий як «право на війну» (*jus ad bellum*), передбачав, що кожна суверенна держава має природне право вдаватися до збройної сили для захисту своїх інтересів. Гаазькі мирні конференції 1899 та 1907 років стали першими спробами обмежити це право шляхом розроблення правил ведення війни, однак вони «залишалися на позиції визнання права на війну, тому їхні зусилля було зосереджено на розробленні конвенцій, що регулювали правила ведення війни і пом'якшували її наслідки з погляду гуманності» [105, с. 458]. Таким чином, на початку 20 століття міжнародне право не забороняло війну як таку, а лише встановлювало певні обмеження щодо методів її ведення.

Перша світова війна стала важливим поштовхом до зміни поглядів міжнародного співтовариства на право держав застосовувати силу. Саме після цієї війни почали формуватися перші серйозні спроби обмежити використання війни як інструменту зовнішньої політики. У 1919 році була створена Ліга Націй, яка започаткувала процес міжнародно-правового обмеження права держав на ведення війни. Проте Статут Ліги Націй ще не передбачав повної та безумовної заборони застосування сили.

Відповідно до положень Статуту, держави-члени Ліги «зобов'язувалися поважати та охороняти від зовнішньої агресії територіальну недоторканність та існуючу політичну незалежність усіх членів Ліги відповідно до ст. 10, а також не розпочинати війну, доки не будуть виконані передбачені Статутом процедури мирного врегулювання спорів відповідно до ст. 12-14» [105, с. 459]. Тобто держави брали на себе обов'язок спочатку використовувати мирні способи врегулювання міжнародних спорів і лише після цього могли розглядати можливість застосування сили.

Таким чином, хоча право на війну ще повністю не було заборонене, створення Ліги Націй стало важливим етапом у розвитку міжнародного права, оскільки вперше на міжнародному рівні були закріплені спроби обмежити свавільне застосування війни державами.

Справжнім проривом на шляху до повної заборони агресивної війни став Паризький пакт (Пакт Бріана-Келлога) 1928 року. Як зазначається у Великій українській енциклопедії, «першою багатосторонньою угодою, що містила заборону агресивної війни, став Паризький пакт 1928 року. У ньому проголошувалася відмова від війни як засобу врегулювання міжнародних спорів і визнавалося за необхідне розв'язувати будь-які спори мирними засобами відповідно до ст. 1, 2, тим самим, право держав вільно розпочинати війну поступово було замінене принципом заборони агресивної війни [105, с. 460]. Водночас Пакт не містив визначення агресії та не передбачав ефективного механізму примусу до його виконання. Крім того, «цей пакт не містив ні визначення агресії, ні процедур мирного розв'язання конфліктів» [2, с. 460].

Друга світова війна показала, наскільки небезпечними можуть бути наслідки агресивної політики держав, тому після її завершення виникла потреба створити дієву систему колективної безпеки, яка б ґрунтувалася на повній забороні агресивної війни. Саме тому у 1945 році в Статуті ООН принцип незастосування сили був закріплений як один із головних принципів міжнародного права.

У Великій українській енциклопедії зазначається, що принцип незастосування сили або погрози силою означає обов'язок держав утримуватися у міжнародних відносинах від застосування сили чи погроз її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності інших держав, а також від будь-яких дій, які суперечать цілям ООН [105, с. 461].

Таким чином, після Другої світової війни міжнародне співтовариство остаточно визнало, що війна не може бути законним способом вирішення міжнародних конфліктів, а підтримання миру має здійснюватися через співпрацю держав і механізми, передбачені ООН.

П. 4 ст. 2 Статуту ООН прямо закріплює, що всі держави-члени Організації Об'єднаних Націй- повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, який суперечить цілям ООН [91, ст. 2]. Ця норма є однією з ключових у всій системі міжнародної безпеки, сформованій після Другої світової війни.

Важливість цієї заборони справді складно переоцінити. Як зазначає М. О'Коннелл, «Ст. 2(4) загалом забороняє застосування сили державами. Це договірна норма, яка також широко визнається як норма звичаєвого міжнародного права і, власне, в певних аспектах, як імперативна норма або норма *jus cogens*» [57, с. 95].

Отже, заборона застосування сили має подвійний характер. З одного боку, це договірне зобов'язання для держав-учасниць ООН, а з іншого- загальновизнана норма звичаєвого міжнародного права, яка є обов'язковою для всіх держав, навіть тих, що не є членами Організації. Окрім цього, як норма *jus cogens*, вона займає найвищий сходинок у ієрархії міжнародного права, що означає неможливість її скасування або відступу від неї.

Норма *jus cogens* була офіційно закріплена у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Згідно з цією статтею, «договір є недійсним, якщо на момент його укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права. Для цілей цієї Конвенції імперативна норма загального міжнародного права є нормою, яка приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма,

відхилення від якої є недопустимим і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер» [106, ст. 53]. Це визначення встановлює два ключові критерії для визнання норми *jus cogens*: по-перше, вона повинна бути визнана міжнародним співтовариством держав у цілому; по-друге, відступ від неї є недопустимим, а зміна можлива лише наступною нормою такого ж характеру.

Міжнародний суд ООН у своїх рішеннях неодноразово підтверджував імперативний характер заборони застосування сили. У справі «Нікарагуа проти США» 1986 року Суд зазначив, що «принцип заборони застосування сили, втілений у п. 4 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, набув визнання як *jus cogens*». У цьому ж рішенні Суд звернув увагу, що в міжнародній практиці держав цей принцип часто розглядається не лише як норма звичаєвого міжнародного права, а й як один із фундаментальних принципів міжнародного права [44, с. 100-101].

У науковій літературі також підкреслюється, що саме у справі «Нікарагуа проти США» заборона застосування сили була прямо віднесена до норм *jus cogens* [6, с. 48]. Це ще раз підтверджує її особливий статус і загальнообов'язковий характер у міжнародному праві.

Комісія міжнародного права ООН також неодноразово підтверджувала цей статус. У коментарі до проекту статей про право міжнародних договорів 1966 року Комісія зазначила, що «право Статуту щодо заборони застосування сили саме по собі становить яскравий приклад норми міжнародного права, яка має характер *jus cogens*» [35, с. 247]. Ця позиція отримала широку підтримку в доктрині міжнародного права.

Визнання заборони застосування сили нормою *jus cogens* має важливі правові наслідки. По-перше, будь-який міжнародний договір, який суперечить цій забороні, є недійсним з моменту його укладення. По-друге,

держави не можуть відступати від цієї заборони навіть за взаємною згодою-це норма, від якої не допускається жодних відступів. По-третє, порушення цієї заборони розглядається не лише як порушення зобов'язання перед конкретною державою-жертвою, а як порушення зобов'язання перед усім міжнародним співтовариством (*erga omnes*).

У цьому контексті українська дослідниця В. Мельниченко підкреслює, що «норми *jus cogens* є імперативними нормами загального міжнародного права, які не допускають жодних відступів. Вони захищають фундаментальні цінності міжнародного співтовариства» [50, с. 23]. Це означає, що навіть якщо держава не є учасницею конкретного договору, вона все одно зобов'язана дотримуватися імперативних норм *jus cogens*.

Принцип незастосування сили або погрози силою належить до семи основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН. Як зазначається в українській правовій літературі, «ці норми є імперативними. Ці норми мають вищу юридичну силу. Ці норми є системоутворюючими. Основні принципи МП закріплені Статутом ООН 1945 року» [6, с. 50].

Одним із найтяжчих порушень цієї імперативної норми є злочин агресії. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН» [15]. Ця Резолюція, хоча й не має обов'язкової юридичної сили, надає авторитетне визначення агресії, яке використовується в міжнародно-правовій практиці.

Варто зазначити, що Статут ООН не містить визначення поняття «агресія». Як зазначає Ю. Шабан, «Статут ООН також не вирішив питання визначення агресії. В його нормах було позначено тільки, що застосування збройної сили дозволено за двох обставин: у разі самооборони і у контексті

заходів колективної безпеки» [113, с. 35]. Визначення агресії було розроблено Генеральною Асамблеєю ООН лише у 1974 році, однак, як підкреслює дослідник, «сьогодні це визначення потрібно уточнювати» [113, с. 36].

Резолюція 3314 (XXIX) стала результатом тривалого процесу, започаткованого ще в рамках Ліги Націй у 1923 році. Як зазначається в Офіційному виданні ООН, «Генеральна Асамблея ООН резолюцією 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року затвердила визначення агресії, додане до цієї резолюції, після тривалих міжурядових переговорів» [15]. Визначення розрізняє агресію (яка «породжує міжнародну відповідальність») та агресивну війну (яка є «злочином проти міжнародного миру»). Важливо, що перше застосування збройної сили зазвичай розглядається як первинна ознака агресії (*prima facie*). Водночас остаточне визначення того, чи дійсно мала місце агресія в конкретній ситуації, належить до повноважень Ради Безпеки ООН.

У сучасному міжнародному праві, як зазначає Ю. Шабан, «системно виникають питання, пов'язані з порушенням принципу незастосування сили або погрози силою в сучасних міжнародно-правових відносинах, а точніше принципу заборони ведення агресивної війни». Сучасні виклики вимагають «детермінувати поняття, сутність та ознаки злочину агресії» [113, с. 38-39].

Російська агресія проти України, що розпочалася у 2014 році та переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, є безпрецедентним порушенням імперативної заборони застосування сили в сучасній історії. Як зазначає Ф. Герберт, «агресія Росії проти України порушує низку норм *jus cogens*, особливо заборону агресії. Хоча стверджується, що *jus cogens* захищає фундаментальні цінності міжнародного співтовариства, не одразу зрозуміло, як вона забезпечує захист від держави-агресора» [31, с. 1030]. Автор аналізує правові наслідки

порушення норм *jus cogens* як для самого агресора, так і для міжнародного співтовариства.

Українські дослідники також приділяють значну увагу цій проблематиці. Як зазначає В. Кононенко, «принцип заборони погрози силою у відносинах між державами встановлений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН. Цей принцип містить подвійну заборону: він вимагає від держав утримуватися не тільки від застосування самої сили, а й від будь-яких провокацій, які можуть потенційно призвести до застосування сили» [40, с. 13].

Порушення заборони застосування сили як імперативної норми *jus cogens* має серйозні правові наслідки як для держави, яка її порушує, так і для міжнародного співтовариства загалом. Відповідно до ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, будь-який договір є недійсним, якщо на момент його укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права: «договір є недійсним, якщо на момент його укладення він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права» [106, ст. 53].

Це положення є особливо важливим у контексті можливих так званих «мирних угод», які могли б фактично закріпити або легітимізувати територіальні здобутки, отримані внаслідок агресії. У такому випадку виникає питання їхньої юридичної дійсності, оскільки міжнародне право не допускає визнання результатів, досягнутих шляхом незаконного застосування сили.

Як підкреслюється в міжнародно-правовій літературі, «заборона набуття території шляхом застосування сили є імперативною нормою міжнародного права (*jus cogens*)» [31, с. 1035]. Це означає, що такі дії не можуть бути легалізовані жодними договорами чи домовленостями між державами, оскільки вони суперечать основоположним принципам міжнародного правопорядку.

Крім того, порушення імперативних норм породжує зобов'язання *erga omnes*, тобто зобов'язання держави перед усім міжнародним співтовариством. Як зазначають дослідники, «заборона застосування сили є одним із ключових елементів норми *jus cogens*, що має характер *erga omnes*» [50, с. 25]. Це означає, що всі держави мають правовий інтерес у дотриманні цієї заборони та можуть вимагати припинення її порушення, а також зобов'язані не визнавати законними ситуації, створені в результаті такого порушення, та не надавати допомогу державі-порушниці. Зокрема, «заборона застосування сили для набуття території є зобов'язанням *erga omnes* [44, с. 105].

Імперативний характер заборони агресії також безпосередньо пов'язаний з концепцією міжнародного злочину. Як зазначає українська дослідниця К. Гуменюк, «агресія- це міжнародний злочин, який тягне за собою міжнародно-правову відповідальність» [28, с. 78]. Саме тому міжнародна спільнота створила спеціальні механізми для притягнення до відповідальності за цей злочин, включаючи юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії.

Слід зазначити, що принцип незастосування сили не є абсолютним у своїй дії. Він допускає два загальновизнані винятки: по-перше, право на індивідуальну або колективну самооборону, закріплене у ст. 51 Статуту ООН; по-друге, застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки відповідно до Глави VII Статуту. Однак, важливо наголосити, що ці винятки не скасовують загального правила і не послаблюють імперативного характеру заборони.

Право на самооборону, як зазначає С. Андрейченко, «виступає, з одного боку, як один із засобів підтримки міжнародного правопорядку в цілому, як одна з гарантій підтримки міжнародної безпеки і норми *jus cogens* незастосування сили або загрози силою, а з іншого- як складова міжнародної правосуб'єктності держави, засіб реалізації її суверенітету» [4, с. 46]. Таким

чином, право на самооборону не є відступом від заборони застосування сили, а є законним засобом її захисту.

Попри те, що заборона застосування сили загалом визнається як імперативна норма міжнародного права, у науковій літературі все ж існують окремі дискусії щодо цього статусу. Деякі дослідники ставлять під сумнів, чи справді ця заборона повністю відповідає критеріям *jus cogens* [57, с. 110]. Такі сумніви пов'язані насамперед із тим, що на практиці ця норма неодноразово порушувалася, а також із труднощами притягнення держав до відповідальності за такі порушення.

Водночас більшість науковців і надалі вважає, що заборона застосування сили має імперативний характер. Як зазначається в аналітичному огляді, попри її загальне визнання як норми *jus cogens*, вона неодноразово порушувалася протягом останніх десятиліть після прийняття Статуту ООН і закріплення ст. 2(4). Це частково пояснюється різними підходами держав до питань самооборони, особливо у випадках участі збройних угруповань або загрози застосування зброї масового знищення [57, с. 112].

Важливо, що навіть попри численні порушення, держави не заперечують саму юридичну силу цієї заборони. Навпаки, вони часто намагаються обґрунтувати свої дії саме в межах дозволених винятків, що свідчить про збереження її значення в міжнародному праві.

Принцип незастосування сили або погрози силою закріплений не лише в Статуті ООН, а й у багатьох інших міжнародно-правових актах. Він є складовою Статуту ООН та конкретизований у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 році [16].

Не можна не відзначити, що російська агресія проти України стала безпрецедентним викликом для всієї системи міжнародного права. Як підкреслює Ф. Герберт, «незважаючи на триваючу агресію Росії, міжнародна реакція на неї певною мірою сприяє уточненню та конкретизації відповідних зобов'язань. Тому міжнародна практика у відповідь на війну посилює значення *jus cogens*». [31, с. 1040]. Це свідчить про те, що навіть грубі порушення імперативних норм не призводять до їх послаблення, а навпаки-сприяють їх подальшому утвордженню та конкретизації.

Отже, заборона застосування сили як імперативна норма *jus cogens* є основою сучасного міжнародного правопорядку. Її імперативний характер підтверджується практикою Міжнародного суду ООН, діяльністю Комісії міжнародного права та позиціями більшості науковців у міжнародно-правовій доктрині. Це означає, що держави не можуть скасувати або змінити цю заборону навіть за взаємною згодою. Вона захищає базові цінності міжнародного співтовариства, тому її порушення, особливо у формі агресії, розглядається не просто як порушення зобов'язань між двома державами, а як посягання на інтереси всього міжнародного співтовариства. Саме тому такі порушення тягнуть за собою найсерйозніші правові наслідки.

1.2. Поняття та елементи злочину агресії у міжнародному праві

Злочин агресії займає особливе місце в міжнародному праві. Ще у 1946 році Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі назвав його «вищим міжнародним злочином», зазначивши, що він «містить у собі накопичене зло всього цілого» [7, с. 12]. Таке визначення не є випадковим, адже саме агресія зазвичай стає передумовою для вчинення інших тяжких міжнародних злочинів- воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Саме агресія створює умови, у яких виникають масові порушення прав людини, насильство та масштабні руйнування [7, с. 81].

Водночас, попри особливу небезпечність цього злочину, міжнародне співтовариство тривалий час не мало єдиного підходу до його визначення. Дискусії стосувалися того, які саме дії слід вважати агресією, які елементи формують склад цього злочину та яким чином має наставати міжнародна кримінальна відповідальність конкретних осіб за його вчинення.

Відлік формування сучасного розуміння злочину агресії зазвичай пов'язують саме з Нюрнберзьким процесом. Після завершення Другої світової війни міжнародне співтовариство вперше поставило питання не лише про відповідальність держави за агресивну війну, а й про особисту кримінальну відповідальність конкретних осіб, які ухвалювали рішення про її початок та ведення. Саме це стало одним із найважливіших досягнень Нюрнберзького трибуналу.

У ст. 6(а) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу вперше було закріплено поняття «злочини проти миру». До них віднесли планування, підготовку, розв'язування або ведення агресивної війни, а також участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення таких дій [7, с. 98]. Подібне положення містив і Статут Токійського трибуналу, який розглядав злочини керівництва Японії після завершення війни.

Саме в цей період у міжнародному праві остаточно сформувалися дві принципово важливі ідеї. По-перше, агресивна війна була офіційно визнана міжнародним злочином. По-друге, міжнародне право закріпило, що відповідальність за цей злочин несуть не лише держави, а й конкретні особи-політичні та військові керівники, які планують, готують або здійснюють агресію. Це стало серйозною зміною для міжнародного права, адже раніше відповідальність держави фактично не поширювалася на окремих посадових осіб.

Подальший розвиток цих положень відбувався вже в рамках ООН. У 1946 році Генеральна Асамблея ООН своєю резолюцією підтвердила

принципи, закріплені в Нюрнберзькому статуті та вироках Трибуналу. Пізніше, у 1950 році, Комісія міжнародного права ООН здійснила їх кодифікацію, що стало важливим кроком у формуванні сучасного міжнародного кримінального права.

Особливе значення мало також прийняття Статуту ООН 1945 року. Саме ст. 2(4) Статуту закріпила загальну заборону застосування сили у міжнародних відносинах. Фактично ця норма стала правовою основою для подальшого розвитку міжнародно-правових норм щодо агресії та відповідальності за неї [6, с. 18]. Саме на цій забороні в майбутньому будувалося сучасне розуміння злочину агресії як одного з найтяжчих міжнародних злочинів.

Наступним важливим етапом у розвитку міжнародно-правового розуміння агресії стало прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року. Хоча ця Резолюція не була міжнародним договором і не встановлювала індивідуальної кримінальної відповідальності, її значення для міжнародного права є надзвичайно важливим. Саме в цьому документі держави вперше на універсальному рівні погодили загальне визначення того, що слід вважати актом агресії.

У ст. 1 Резолюції зазначається, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави [15, ст. 1]. Таким чином, документ закріпив основний підхід міжнародного права до розуміння агресії як незаконного використання сили у міжнародних відносинах.

Особливе значення має ст. 3 Резолюції, у якій було наведено конкретний перелік дій, що можуть визнаватися актами агресії. До них належать вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої держави, військова окупація, навіть якщо вона має тимчасовий

характер, анексія території із застосуванням сили, бомбардування території іншої держави, блокада портів або берегів, напад на збройні сили іншої держави, порушення умов перебування іноземних військ на території держави, надання своєї території для здійснення агресії проти третьої держави, а також засилання озброєних банд, груп чи найманців.

Водночас Резолюція не обмежилася лише цим переліком. У ст. 4 було спеціально зазначено, що наведені дії не є вичерпними, а Рада Безпеки ООН може визнавати актами агресії й інші дії залежно від конкретних обставин. Це дозволило зробити визначення агресії більш гнучким і пристосованим до реальних міжнародних відносин.

І хоча Резолюція 3314 не створювала індивідуальної відповідальності, з часом вона набула визнання як відображення міжнародного звичаєвого права щодо міждержавного акту агресії. Саме на це визначення спиралися розробники Кампальських поправок [65].

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року включив злочин агресії до переліку злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду. Це було закріплено у ст. 5(1)(d) Статуту [77]. Водночас держави одразу погодилися, що Суд зможе розглядати такі справи лише після того, як буде визначено, що саме слід вважати злочином агресії та за яких умов Суд матиме право здійснювати юрисдикцію щодо нього.

Навколо цих питань у подальшому виникли тривалі дискусії між державами. Основні суперечки стосувалися двох аспектів. Перший- наскільки визначення злочину агресії має ґрунтуватися на положеннях Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії». Другий- яку роль у встановленні факту агресії повинна мати Рада Безпеки ООН.

Частина держав наполягала на тому, що лише Рада Безпеки ООН має право визначати, чи був вчинений акт агресії. Такий підхід пояснювався тим,

що саме Рада Безпеки відповідно до Статуту ООН несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Інші держави, навпаки, вважали, що надання Раді Безпеки виключного права вирішувати це питання може поставити під сумнів незалежність Міжнародного кримінального суду та зробити його діяльність залежною від політичних рішень [9, с. 1105].

Прорив стався на Конференції з перегляду Римського статуту в Кампалі у червні 2010 року. Держави-учасниці одноголосно ухвалили Резолюцію RC/Res.6, яка додала до Статуту ст. 8 bis «Злочин агресії» [65, ст. 8 bis]. Сам процес обговорення був дуже непростим. Як зазначає Роджер Кларк, який брав участь у переговорах, «виникли два проекти статей: Ст. 8 bis, яка містила визначення, і ст.15 bis, яка регулювала умови здійснення юрисдикції. Щодо визначення вдалося досягти значної згоди, а от щодо умов, то розбіжності залишалися дуже серйозними» [9, с. 1103]. Це компроміс, досягнутий у Кампалі, багато хто називає історичним, хоча й не безспірним.

У грудні 2017 року Асамблея держав-учасниць ухвалила рішення про активацію юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Поправки набрали чинності 17 липня 2018 року після того, як їх ратифікували 30 держав-учасниць Римського статуту [77]. Ст. 8 bis стала першим у світі договірним визначенням злочину агресії для потреб індивідуальної кримінальної відповідальності.

Якщо уважно проаналізувати ст. 8 bis Римського статуту, можна помітити, що її конструкція є доволі специфічною. Вона фактично поєднує два взаємопов'язані рівні відповідальності- індивідуальний і державний.

Перший рівень стосується особистої кримінальної відповідальності конкретної особи. У статті зазначається, що злочином агресії є планування, підготовка, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка фактично здатна контролювати або керувати політичними чи воєнними діями держави.

Тобто мова йде насамперед про вище політичне та військове керівництво держави.

Другий рівень пов'язаний уже безпосередньо з самим актом агресії держави. Для того щоб наставала кримінальна відповідальність за ст. 8 bis, такий акт повинен за своїм характером, масштабом і серйозністю становити грубе порушення Статуту ООН [77]. Інакше кажучи, не будь-яке застосування сили автоматично утворює злочин агресії- йдеться саме про найбільш серйозні порушення міжнародного права.

П.2 ст. 8 bis дає визначення поняттю акт агресії, це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. І далі йде перелік, майже дослівно списаний з Резолюції 3314. Тут важливо підкреслити: для того, щоб притягнути людину до відповідальності за злочин агресії, спершу треба довести, що її держава вчинила акт агресії. Без цього нічого не вийде. Саме тому говорять, що злочин агресії нерозривно пов'язаний із відповідальністю держави.

Під час підготовки Кампальських поправок держави погодилися, що будь-яке з діянь, перелічених у п. 2 ст. 8 bis Римського статуту, може визнаватися актом агресії. Водночас для того, щоб такий акт вважався саме злочином агресії та тягнув індивідуальну кримінальну відповідальність, було вирішено встановити додаткову умову, що він має становити «явне порушення» Статуту ООН.

Таке формулювання стало результатом тривалих і досить гострих дискусій між державами. Частина учасників переговорів наполягала на тому, що будь-який акт агресії вже сам по собі є грубим порушенням міжнародного права. Інші ж вважали, що необхідно встановити певний поріг серйозності, аби під визначення злочину агресії підпадали лише найбільш небезпечні випадки застосування сили [122].

Як і будь-який інший злочин, злочин агресії має свою матеріальну сторону, тобто *actus reus*. У її структурі зазвичай виділяють три основні елементи: діяння, наслідок та обставини вчинення злочину.

Діяння (*conduct element*) у випадку агресії охоплює планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії. Хоча ці поняття часто сприймаються як близькі за змістом, у міжнародному кримінальному праві кожне з них має самостійне значення і може окремо бути підставою для кримінальної відповідальності. Це означає, що особу можуть притягнути до відповідальності не лише за безпосереднє ведення агресивної війни, а й за сам факт її планування, підготовки чи віддання наказу про початок агресії. Іншими словами, відповідальність може наставати ще до того, як збройний конфлікт призведе до масштабних наслідків.

Тому злочин агресії вважається закінченим уже з моменту вчинення однієї із зазначених дій. У теорії кримінального права це називають усіченим складом злочину [7, с. 335]. Таким чином, для настання відповідальності не потрібно чекати фактичних наслідків у вигляді людських жертв чи масштабних руйнувань.

Наслідок (*consequence element*)- це реальне вчинення акту агресії державою. Якщо план вторгнення обговорювався, але не був реалізований, то говорити про закінчений злочин агресії не можна. Саме тому в міжнародному праві агресію часто називають «злочином лідерів». Це пояснюється тим, що вчинити акт агресії здатна не будь-яка особа, а лише та, яка фактично контролює політичні або воєнні дії держави. Рядовий військовослужбовець чи навіть командир окремого підрозділу не можуть самостійно розпочати агресивну війну від імені держави. Такі рішення ухвалюються на найвищому державному рівні, політичним і військовим керівництвом країни.

Обставини (*circumstance elements*) включають дві ключові умови: акт агресії має бути «грубим порушенням» Статуту ООН, і особа повинна мати

можливість фактично контролювати або спрямовувати дії держави. Обидві ці умови є однаково обов'язковими, і якщо хоча б одна з них не доведена, то складу злочину агресії немає [121].

Важливо розуміти, що межа між матеріальним актом застосування сили та актом агресії є тонкою, але принципово важливою. Як зазначається в науковій літературі, «матеріальний акт застосування насильства»- це реальні події, які можна зафіксувати: переміщення військ, бойові дії, вибухи, захоплення території. Натомість «акт агресії»- це вже юридична оцінка цих дій, тобто їх кваліфікація як протиправних у міжнародно-правовому сенсі [121]. Така різниця має суттєве значення для притягнення до відповідальності, оскільки для різних елементів складу злочину застосовуються різні вимоги щодо доведення та оцінки обставин.

Поняття «явне порушення» Статуту ООН є одним із найбільш дискусійних елементів у визначенні злочину агресії. У ст. 8 bis Римського статуту вказано, що акт агресії має «за своїм характером, серйозністю та масштабом становити грубе порушення Статуту ООН» [77, ст.8 bis]. У цьому контексті термін *manifest* означає «очевидний» або «явний». Інакше кажучи, йдеться про те, що не будь-яке застосування збройної сили автоматично кваліфікується як злочин агресії. Для цього порушення має бути настільки серйозним і масштабним, щоб його незаконний характер був очевидним і не викликав сумнівів у міжнародно-правовій оцінці.

Кримінально-правова кваліфікація настає лише тоді, коли порушення є настільки очевидним, що його протиправний характер не викликає обґрунтованих сумнівів. Це правило потрібне для того, щоб відмежувати незначні або локальні інциденти від справді серйозних випадків застосування сили, які мають розглядатися на рівні міжнародного кримінального права. Не кожне порушення Статуту ООН повинно автоматично тягнути за собою кримінальну відповідальність за злочин агресії. Частина ситуацій може бути врегульована політичними або дипломатичними засобами.

Наприклад, короткочасний збройний інцидент на кордоні між державами формально може бути порушенням Статуту ООН, однак за своїм масштабом і наслідками він зазвичай не досягає рівня «грубого» порушення. Натомість повномасштабне вторгнення на територію іншої держави, яке супроводжується тривалими бойовими діями, масовими жертвами та значними руйнуваннями, очевидно відповідає критерію грубого порушення міжнародного права.

Отже, критерій «грубого порушення» виконує функцію відбору, який дозволяє відмежувати серйозні акти агресії від менш значних інцидентів і зосередити увагу міжнародного кримінального права саме на найбільш небезпечних випадках застосування сили між державами.

Для оцінки того, чи є акт агресії «явним порушенням», застосовуються три основні критерії: характер, серйозність і масштаб.

1. Характер відображає якісну сторону застосування сили. Йдеться про те, яким чином держава веде бойові дії, яку зброю використовує та проти яких об'єктів спрямовані удари.
2. Серйозність стосується наслідків таких дій, зокрема кількості загиблих, рівня руйнувань та масштабів порушення прав людини.
3. Масштаб визначається територією конфлікту, його тривалістю та обсягом залучених військових сил.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що всі три критерії-характер, серйозність і масштаб, мають розглядатися в сукупності, і саме їх поєднання дозволяє зробити висновок про те, чи було порушення справді «грубим» [120]. При цьому не вимагається, щоб порушення було «грубим» за кожним із критеріїв окремо, достатньо загальної оцінки.

Коли ми розглядаємо агресію Росії проти України, очевидно, що встановлений поріг «явного порушення» безумовно перевищено. Масштаб

вторгнення, його тривалість, десятки тисяч загиблих, а також зруйновані міста та інфраструктура в сукупності свідчать про серйозне і очевидне порушення Статуту ООН [7, с. 78].

Другою принциповою особливістю злочину агресії є так звана «лідерська клаузула» (англ. leadership clause) [49, с. 3]. У науковій доктрині міжнародного кримінального права цим терміном позначається положення, яке обмежує коло суб'єктів злочину агресії особами, спроможними фактично здійснювати контроль або керувати політичними чи воєнними діями держави. Ст. 8 bis Римського статуту прямо передбачає, що відповідальність за цей злочин несе лише особа, яка «спроможна фактично здійснювати контроль або керувати політичними чи воєнними діями держави». Таке обмеження є не випадковим, а свідомо закладеним у конструкцію злочину агресії, оскільки він спрямований саме на притягнення до відповідальності політичного та військового керівництва держави, яке ухвалює рішення про застосування збройної сили.

Злочин агресії завжди пов'язаний із рішеннями, які ухвалюються на найвищому державному рівні. Рядовий військовослужбовець або навіть командир з'єднання не визначає, чи починати війну- він виконує вже прийняті накази. Тому притягнення таких осіб до відповідальності саме за злочин агресії не відповідало б його суті. Натомість основна відповідальність покладається на тих, хто приймає рішення про застосування збройної сили або віддає відповідні накази. Саме ці особи фактично визначають політику держави у сфері війни і є ключовими суб'єктами цього злочину.

Злочин агресії є «лідерським» за своєю природою, що прямо відображено в його конструкції. Як підкреслює Роджер Кларк, він передбачає відповідальність лише тих осіб, які перебувають у становищі, що дозволяє їм фактично здійснювати контроль або керувати політичними чи військовими діями держави [21, с. 1108]. Саме тому на рівні міжнародного кримінального

права акцент робиться не на виконавцях, а на особах, які приймають або визначають ключові рішення щодо застосування збройної сили.

При цьому вирішальне значення має не формальна посада, а реальний вплив на процес ухвалення рішень. Йдеться як про осіб, які займають офіційні державні посади (*de jure* керівники), так і про тих, хто фактично контролює політико-військові рішення без формального статусу (*de facto* керівники).

Лідерська клаузула водночас і справедлива, і проблематична. Справедлива тому, що дозволяє сфокусувати правосуддя на головних винуватцях. А проблематична тому, що чим вище стоїть особа в державній ієрархії, тим більше вона захищена імунітетами, і тим важче до неї дотягнутися [114, с. 3].

І ще один важливий момент: лідерська клаузула не означає, що рядові учасники війни залишаються безкарними. Якщо вони вчиняють воєнні злочини або злочини проти людяності, то відповідатимуть саме за ці злочини. Але за злочин агресії як такий їх притягнути не можна.

Для того щоб визнати людину винною у вчиненні злочину агресії, недостатньо довести, що вона вчинила заборонене діяння. Потрібно ще встановити її психічне ставлення до цього діяння, тобто *mens rea*. Загальний стандарт для всіх злочинів, передбачених Римським статутом, міститься у ст. 30: особа підлягає відповідальності, якщо вона діє навмисно і свідомо [77, ст. 30].

Стосовно злочину агресії це означає дві речі. По-перше, особа повинна мати умисел на вчинення діяння: планування, підготовку, ініціювання або вчинення акту агресії. По-друге, вона повинна усвідомлювати обставини, що роблять це діяння актом агресії, зокрема те, що застосування збройної сили державою порушує Статут ООН.

Питання спеціального умислу у злочині агресії часто викликає дискусії. Йдеться про те, чи потрібно доводити, що особа мала додаткову мету, наприклад захоплення території або повалення уряду. Переважна більшість фахівців вважає, що ні. Ст. 8 bis не містить вимоги спеціального умислу [48, с. 210]. Це логічно, тому що Римський статут загалом уникає створення надмірно високих стандартів доказування для міжнародних злочинів.

Під час підготовки визначення злочину агресії учасники переговорів дійшли висновку, що загального стандарту «умислу і знання» за статтею 30 достатньо. Саме тому у визначенні немає спеціальних вказівок на психічний елемент. Як зазначалося під час переговорів, «стандартне правило ст. 30 про «умисел і знання» щодо матеріальних елементів було визнано достатнім, тому у визначенні агресії немає конкретної вказівки на необхідний психічний елемент» [19].

Щоб суддям було простіше застосовувати ст. 8 bis на практиці, був розроблений спеціальний допоміжний документ, це «Елементи злочинів», ухвалений на підставі ст. 9 Римського статуту [77, ст. 9]. Після прийняття Кампальських поправок до цього документа додали окремий розділ, який стосується злочину агресії. Він роз'яснює, які саме ознаки мають бути доведені, щоб діяння можна було кваліфікувати як цей злочин.

Таким чином, «Елементи злочинів» – це інструкція для суддів. У ній пояснюється, які факти потрібно встановити й довести, щоб кваліфікувати дії особи як злочин агресії:

1. Особа планувала, готувала, ініціювала або вчиняла акт агресії;
2. Вона перебувала в становищі, яке дозволяло їй фактично контролювати або спрямовувати політичні чи воєнні дії держави;
3. Було вчинено акт агресії- застосування збройної сили державою проти іншої держави;

4. Особа усвідомлювала фактичні обставини, які свідчили про несумісність такого застосування сили зі Статутом ООН;
5. Цей акт агресії за характером, серйозністю та масштабом був грубим порушенням Статуту ООН;
6. Особа усвідомлювала фактичні обставини, які свідчили про грубе порушення.

У цьому переліку варто звернути увагу на кілька моментів. Зокрема, елементи 4 і 6 сформульовані таким чином, що від особи не вимагається здійснювати юридичну оцінку дій своєї держави. Достатньо, щоб вона усвідомлювала фактичні обставини ситуації- масштаб бойових дій, характер застосування збройної сили, кількість жертв, а також відсутність очевидних підстав для самооборони [19, ст 8 bis]. Такий підхід має практичне значення, оскільки виключає можливість уникнення відповідальності шляхом посилення на незнання юридичної кваліфікації дій, наприклад у формі твердження, що особа не усвідомлювала агресивного характеру операції.

Як зазначає один із коментаторів, термін «грубе порушення» має характер об'єктивної юридичної оцінки. Визначення того, чи є порушення «грубим», належить до компетенції суду і здійснюється з урахуванням усіх обставин конкретної справи. Натомість від особи, яка притягується до відповідальності, вимагається лише усвідомлення фактичних обставин, на основі яких суд може дійти такого висновку [31, с. 46].

Ст. 8 bis Римського статуту містить договірне визначення злочину агресії. Водночас було б неправильно вважати, що до його ухвалення у 2010 році цей злочин не існував у міжнародному праві. Насправді агресія вже тривалий час розглядалася як частина звичаєвого міжнародного права. Зокрема, у справі *R v Jones* у 2006 році Палата лордів Великої Британії дійшла висновку, що злочин агресії набув статусу норми звичаєвого міжнародного права щонайменше наприкінці XX століття [48, с. 175].

Сьогодні в науковій літературі триває дискусія щодо того, чи всі елементи Кампальської дефініції злочину агресії повною мірою відображають чинне звичаєве міжнародне право. Найбільше суперечок викликає критерій «явне порушення». Частина дослідників розглядає його не як кодифікацію вже сформованої норми, а як елемент подальшого розвитку міжнародного права [2]. Водночас лідерська клаузула, як правило, не ставиться під сумнів з точки зору її звичаєвого характеру. Її закріплення спирається на усталену практику міжнародного кримінального правосуддя, починаючи ще з Нюрнберзького процесу [6, с. 30]. Незважаючи на це, наявність чіткого договірної визначення є суттєвим кроком уперед, оскільки воно забезпечує міжнародному співтовариству необхідну юридичну основу, яка може бути використана як відправна точка у вирішенні конкретних справ.

Агресія Російської Федерації проти України стала безпрецедентним викликом для всієї системи міжнародного кримінального правосуддя. Починаючи з окупації Криму у лютому 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, міжнародна спільнота зіткнулася з наймасштабнішим порушенням заборони застосування сили в Європі з часів Другої світової війни. За своїм характером, масштабом і ступенем тяжкості ця війна беззаперечно становить явне порушення положень Статуту ООН [91].

Одразу після початку повномасштабного вторгнення Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції ES-11/1 від 2 березня 2022 року прямо кваліфікувала дії росії як акт агресії, що порушує ст. 2(4) Статуту ООН [1].

Водночас існує суттєве обмеження юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії у контексті ситуації в Україні. Хоча Україна у 2024 році ратифікувала Римський статут, механізм притягнення до відповідальності за злочин агресії залишається складним через спеціальний режим, встановлений Кампальськими поправками.

Зокрема, юрисдикція Суду щодо цього злочину має додаткові умови та не є універсальною, що ускладнює можливість її застосування у даному випадку. Саме тому міжнародна спільнота, включаючи Україну, активно підтримує ідею створення Спеціального трибуналу для розгляду злочину агресії проти України [77]. За останніми даними 2026 року, до ініціативи зі створення такого трибуналу приєдналися вже 25 держав [10].

Ця ситуація наочно демонструє, що, попри наявні досягнення, механізм притягнення до відповідальності за злочин агресії все ще залишається недостатньо досконалим. Водночас саме існування ст. 8 bis РС свідчить про суттєвий прогрес у розвитку міжнародного кримінального права, який відображає еволюцію від історичного періоду, коли розв'язання війни розглядалося як прерогатива суверенного правителя, до сучасного розуміння агресії як міжнародного злочину.

Підсумовуючи, злочин агресії у міжнародному праві є самостійним міжнародним злочином із чітко визначеними ознаками. Його основними елементами є: зв'язок індивідуальної кримінальної відповідальності з актом агресії держави; обмеження кола відповідальних осіб політичними та військовими керівниками, які реально здійснюють контроль над державою; високий поріг суспільної небезпечності, що виражається у явному порушенні Статуту ООН; а також наявність умислу та усвідомлення обставин як обов'язкових елементів суб'єктивної сторони. Таким чином, злочин агресії має чітку юридичну структуру і виступає важливим інститутом міжнародного кримінального права.

Висноки до розділу 1

Заборона застосування сили або погрози силою, закріплена в п. 4 ст. 2 Статуту ООН, є імперативною нормою загального міжнародного права (*jus cogens*). Цей статус підтверджується рішеннями Міжнародного суду ООН (справа «Нікарагуа проти США»), висновками Комісії міжнародного права

ООН та панівною доктриною міжнародного права. Як норма *jus cogens*, заборона застосування сили не допускає жодних відступів, має найвищу юридичну силу в ієрархії норм міжнародного права, а її порушення тягне за собою не лише міждержавну відповідальність, а й зобов'язання *erga omnes* для всього міжнародного співтовариства. Найтяжчим порушенням цієї заборони є злочин агресії, який у Нюрнберзькому процесі був охарактеризований як «вищий міжнародний злочин».

Злочин агресії в сучасному міжнародному праві має чітко визначену юридичну конструкцію, яка знайшла своє договірне закріплення у ст. 8 bis Римського статуту МКС (Кампальські поправки 2010 року). Основними елементами цього злочину є: а) акт агресії держави, визначений відповідно до Резолюції ГА ООН 3314 (XXIX); б) вимога, щоб такий акт за своїм характером, серйозністю та масштабом становив «грубе (явне) порушення» Статуту ООН; в) індивідуальна кримінальна відповідальність лише тих осіб, які спроможні фактично контролювати або керувати політичними чи воєнними діями держави («лідерська клаузула»); г) суб'єктивна сторона, яка передбачає умисел та усвідомлення фактичних обставин, що свідчать про протиправність застосування сили. Визначення злочину агресії, наведене в ст. 8 bis, розглядається як кодифікація звичаєво-правових норм, хоча окремі його елементи (зокрема критерій «явного порушення») залишаються предметом наукових дискусій.

РОЗДІЛ 2. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН

2.1. Фактичні та юридичні ознаки агресії Росії проти України

Під час роботи над цією кваліфікаційною роботою я неодноразово розмірковувала над важливістю точного визначення правової природи подій, що відбуваються в Україні з 2014 року. На мою думку, агресія Російської Федерації проти України- це не лише одноразове військове вторгнення 2022 року, а тривалий і послідовний процес порушення фундаментальних принципів міжнародного права. Цей процес розпочався ще в лютому 2014 року з окупації Криму, продовжився підтримкою збройного протистояння на Донбасі, а згодом переріс у повномасштабну війну. Такий розширений погляд дозволяє глибше зрозуміти, як одна держава свідомо та цілеспрямовано підриває основоположні засади сучасного міжнародного правопорядку, сформованого після Другої світової війни [91, ст. 2(4); 77, ст. 8 bis].

Важливо зазначити, що українське законодавство офіційно закріплює дату початку збройної агресії- 19-20 лютого 2014 року, коли російські військові підрозділи без розпізнавальних знаків перетнули державний кордон через Керченську протоку й розпочали операцію з окупації Криму. Цю дату закріплено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» як старт збройної агресії Росії [68, ст. 2]. Таким чином, правова оцінка агресії має охоплювати весь період від 2014 року до сьогодні.

У розвиток цього підходу у науковій літературі агресію Росії проти України прийнято поділяти на три ключові етапи. Перший етап (лютого 2014р. -лютий 2015 р.) охоплює анексію АР Крим та м. Севастополь Російською Федерацією, а також початок російсько-української війни на

сході України. Саме в цей період російські військові без розпізнавальних знаків («зелені чоловічки») захопили стратегічні об'єкти в Криму, блокуючи українські військові частини. Другий етап (лютий 2015- лютий 2022 років)- це етап гібридної війни, яка супроводжувалася інтенсивними бойовими діями на Донбасі, підтримкою сепаратистських угруповань, а також дипломатичним тиском та санкційною політикою. Третій етап (розпочався 24 лютого 2022 року)- загальновідома фаза повномасштабного вторгнення, яка триває й донині [45, с. 3-5]. Саме цей періодичний підхід дозволяє зрозуміти динаміку та безперервний характер протиправних дій Росії, а також доводить спланованість агресії, а не її «раптовість».

Першим яскравим проявом агресії стала окупація Автономної Республіки Крим та міста Севастополь наприкінці лютого- на початку березня 2014 року. Ключовим моментом стало захоплення 27 лютого 2014 року будівель Верховної Ради та Ради міністрів Криму невідомими збройними формуваннями без розпізнавальних знаків [78]. Важливо, що Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» встановив, що росія здійснювала ефективний контроль над Автономною Республікою Крим та м. Севастополь вже з 27 лютого 2014 року. Суд визнав, що Україна надала достатньо доказів на підтвердження того, що Росія здійснювала ефективний контроль над Кримом з цієї дати [78]. Цей висновок має вирішальне значення, оскільки підтверджує факт окупації на найвищому судовому рівні, що використовується як беззаперечний доказ у багатьох міжнародних інстанціях.

Кульмінацією першого етапу стало проведення 16 березня 2014 року так званого «референдуму» про статус Криму. Цей «референдум» був організований та проведений під повним контролем російських окупаційних сил та грубо порушував Конституцію України та міжнародне право [15]. Міжнародна спільнота, включаючи Генеральну Асамблею та Раду Безпеки

ООН, рішуче засудила проведення незаконного референдуму в Автономній республіці Крим та висловила рішучу підтримку територіальній цілісності України. Зокрема, цими подіями займалися Парламентська асамблея Ради Європи, Парламентська асамблея ОБСЄ, Комітет міністрів Ради Європи, Європейський парламент та інші міжнародні інституції [1]. Всі ці організації зробили висновок про незаконність анексії.

Як наслідок, 18 березня 2014 року Росія підписала так званий «Договір про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим», оголосивши про анексію українського півострова. Анексія Криму є грубим порушенням фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема, принципу територіальної цілісності (стаття 2(4) Статуту ООН), принципу невтручання у внутрішні справи, принципу непорушності кордонів та заборони погрози силою або її застосування [91, ст. 2(4)]. Важливо, що жодна резолюція ООН та жодна міжнародна інституція не визнали цю анексію, а більшість держав світу продовжують вважати Крим тимчасово окупованою територією України [1].

Другий етап агресії нерозривно пов'язаний з розгортанням збройного конфлікту на сході України, зокрема в Донецькій та Луганській областях. Росія не обмежилася лише політичною підтримкою сепаратистських угруповань, які проголосили так звані «ДНР» та «ЛНР». Вона активно постачала їм сучасне озброєння, військову техніку, боєприпаси, а також направляла туди регулярні військові підрозділи (часто під виглядом «добровольців») [36]. Цей етап супроводжувався трагічними подіями, які отримали правову оцінку на міжнародному рівні.

Ключовим правовим підтвердженням російської присутності на Донбасі стало рішення Європейського суду з прав людини у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» [35]. Суд встановив, що території на сході України (Донецька та Луганська області), захоплені російськими окупаційними силами, перебували під юрисдикцією росії з 11

травня 2014 року [36]. Більше того, ЄСПЛ відмітив присутність на сході України російських військових з квітня 2014 року та широкомасштабне розгортання російських військ на сході України найпізніше із серпня 2014 року [36]. Вирішальним в цьому рішенні є те, що ЄСПЛ додав важливий висновок, який тепер є міжнародно визнаним юридичним фактом: Росія відповідальна за масові та систематичні порушення прав людини на окупованих територіях України- з 2014 року на сході України та в ході повномасштабного вторгнення.

Важливі юридичні висновки також були зроблені у справі щодо збиття літака рейсу МН17. Це рішення ЄСПЛ є першим випадком, коли міжнародна судова інстанція офіційно визнала Росію відповідальною за збиття літака. У своєму рішенні ЄСПЛ дійшов висновку, що збиття Boeing 777 рейсу МН17 було скоєно збройними силами росії або підконтрольними їй особами [36].

Всі ці події розвивалися на тлі посилення дипломатичних зусиль, зокрема укладення Мінських угод (вересень 2014 та лютий 2015 років), які, однак, систематично порушувалися Росією [36]. Цей період характеризувався високою інтенсивністю бойових дій, зокрема боями за Донецький аеропорт та Дебальцевський плацдарм [29, с. 40].

Другий етап війни, що тривав з 2015 до початку 2022 року, часто називають гібридним. Це поняття, хоча й не має єдиного загальновизнаного юридичного визначення, досить точно відображає сутність дій росії: поєднання прямої військової сили з непрямими методами- таємними операціями, підтримкою нерегулярних збройних формувань, кампаніями дезінформації, кібератаками та економічним тиском. З точки зору міжнародного права, ці дії кваліфікуються за пунктом (g) ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX)- «засилання державою або від її імені озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави». В. Пилипенко наголошує, що «застосування росії сили проти України, що відбувається з 2014 року дотепер (окупація

Кримського півострова, м. Севастополь, керівництво бойовиками, постачання зброї та “добровольців” в окремі райони Донецької та Луганської областей), беззаперечно, порушують норми міжнародного права, і їх слід розцінювати виключно як збройну агресію» [62, с. 132].

Важливо підкреслити, що гібридний характер дій жодним чином не пом'якшує їхньої протиправності. Навпаки, він свідчить про цілеспрямовану стратегію, розраховану на уникнення прямої відповідальності через «правдоподібне заперечення» (plausible deniability). Однак міжнародне право оцінює не форму, а суть дій, і коли сукупність доказів доводить причетність держави до застосування сили, така держава визнається агресором. Саме це й підтвердив ЄСПЛ, встановивши, що Росія здійснювала ефективний контроль над збройними формуваннями на сході України [36].

Повномасштабне збройне вторгнення, розпочате 24 лютого 2022 року, стало кульмінацією цих подій. Президент росії Володимир Путін оголосив про початок так званої «спеціальної військової операції». Російські війська одночасно атакували з кількох напрямків: з території росії, з Білорусі (північний напрямок на Київ) та з окупованого Криму (південний напрямок) [64]. Були здійснені масовані ракетні та авіаційні удари по військових об'єктах та цивільній інфраструктурі по всій Україні. Росія намагалася захопити значні території Харківської, Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, а також встановила морську блокаду українських портів. Ці дії супроводжуються триваючими обстрілами енергетичних об'єктів, житлових районів та цивільної інфраструктури.

Одночасно з цим, 2 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила першу резолюцію «Агресія проти України» (A/RES/ES-11/1) [34]. Вона засуджує агресію росії проти України в порушенні Статуту ООН, зокрема рішення росії від 24 лютого 2022 року про проведення «спеціальної військової операції».

З юридичної точки зору, вищезазначені фактичні дії порушують фундаментальні норми міжнародного права та чітко підпадають під визначення агресії. Ст. 2(4) Статуту ООН забороняє погрозу силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави [91, ст. 2(4)]. Це фундаментальний принцип сучасного міжнародного права. Росія порушила його щонайменше тричі: у 2014, у період гібридної агресії з 2015 по 2022 рік, та в лютому 2022 року.

Відповідно до ст. 39 Статуту ООН, визначення існування будь-якої загрози миру, порушення миру або акту агресії є прерогативою Ради Безпеки ООН [91, ст. 39]. Однак загальноприйнятим міжнародно-правовим критерієм для кваліфікації агресії є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 1974 року («Визначення агресії»). Ст. 1 цієї Резолюції визначає агресію як «використання збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН» [15, ст. 1]. При цьому перше використання збройної сили державою всупереч Статуту ООН є «очевидним доказом» акту агресії [15, ст. 2].

Ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) наводить перелік дій, які, незалежно від оголошення війни, кваліфікуються як акт агресії:

1. Втручання або атака збройних сил держави на територію іншої держави, або будь-яка військова окупація, навіть тимчасова, що є результатом такої атаки, або анексія з використанням сили території іншої держави або її частини;
2. Бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
3. Блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

4. Напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави;
5. Застосування збройних сил однієї держави, які знаходяться на території іншої держави за згодою останньої, з порушенням умов, передбачених у такій угоді, або будь-яке продовження їхнього перебування на такій території після припинення дії угоди;
6. Направлення державою або від її імені збройних банд, груп, іррегулярних формувань або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають такий серйозний характер, що це дорівнює зазначеним вище актам, або її значна участь у таких актах [9, ст. 3].

Порівняльний аналіз дій Росії варто проводити у відповідності до цього переліку. Стосовно 1 пункту, Росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, окупувала Крим (анексія) та значні частини Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей. Стосовно пункту 2, дії Росії включають масовані ракетні та авіаційні удари по всій території України, включаючи цивільні об'єкти. Стосовно 3 пункту, Росія встановила фактичну блокаду портів в Азовському та Чорному морях. Важливо, що дії росії щодо Донбасу до 2022 року підпадають під пункт 4 Резолюції 3314, оскільки включали направлення збройних груп та найманців для ведення бойових дій проти України.

Чітка відповідність дій росії ознакам акту агресії була визнана на міжнародному рівні. У своїх численних резолюціях, починаючи з ES-11/1, Генеральна Асамблея ООН засуджує агресію. Важливо, що з роками юридична мова стає жорсткішою: у резолюції ES-11/7 (лютий 2025) ГА ООН прямо визнала, що Росія веде «агресивну війну» (war of aggression) проти України [75]. Резолюція була ухвалена на третій рік вторгнення та містить вимогу виконати попередні резолюції [75].

В. Пилипенко у своїй дисертації наголошує, що «агресивна війна росії проти України за своєю сутністю являє собою виклик усьому міжнародному співтовариству, що спрямований на руйнування міжнародного правопорядку, заснованого на принципах міжнародного права» [62, с. 134]. Жодна з підстав, які висуває росія, не витримує критики: ані концепція «превентивної самооборони», яка не визнається міжнародним правом, ані посилення на «запрошення» з боку невизнаних утворень, ані аргумент про «колективну самооборону» на користь «ДНР/ЛНР», які не є суб'єктами міжнародного права. Усі ці спроби є не чим іншим, як зловживанням правом із метою приховати очевидну агресію.

Варто зазначити, що Міжнародний суд ООН у своєму рішенні у справі «Україна проти Російської Федерації» (щодо Конвенції про геноцид) від 2 лютого 2024 року одноголосно відхилив процесуальні заперечення Росії та встановив, що Суд має юрисдикцію вирішувати по суті, чи несе Україна відповідальність за вчинення геноциду в Донецькій і Луганській областях. Це рішення фактично підтвердило, що звинувачення Росії у геноциді на Донбасі не мають під собою підстав, а тому не могли бути законним виправданням для застосування сили [79].

Більше того, у своєму проміжному рішенні від 16 березня 2022 року Міжнародний суд ООН зобов'язав Росію негайно призупинити всі військові дії в Україні [64]. Однак Росія проігнорувала це рішення, що є порушенням Статуту ООН та демонстрацією зневаги до міжнародного права. Аргументи про «внутрішні справи» або «захист своїх громадян за кордоном» також не вважаються законною підставою для застосування сили проти іншої суверенної держави, що підтверджено Міжнародним судом ООН у справі «Нікарагуа проти США» [44]. Це підтверджує, що жоден із аргументів, висунутих російською стороною, не може бути визнаний сумісним із міжнародним правом та не виправдовує збройної агресії.

Дії росії також кваліфікуються як міжнародний злочин агресії згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Визначення злочину агресії міститься у ст. 8 bis Римського статуту, прийнятий Кампальською поправкою 2010 року (набрала чинності для держав-учасниць у 2018 році). Згідно з цією статтею, «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка спроможна ефективно здійснювати контроль або керувати політичними чи військовими діями держави, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабом є очевидним порушенням Статуту ООН [77, ст. 8 bis(1)].

Склад злочину агресії має два ключові елементи:

1. Поведінковий елемент: особа планує, готує, ініціює або здійснює акт агресії.
2. Контекстуальний елемент: акт агресії за своїм характером, тяжкістю та масштабом є очевидним порушенням Статуту ООН.

Ст. 8 bis(2) також відсилає до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН в частині визначення самого акту агресії [77, ст. 8 bis(1)]. Таким чином, верхівка росії підпадає під всі ці ознаки, оскільки плани та накази віддавалися президентом, міністром оборони та начальником генштабу.

Варто підкреслити, що міжнародне право чітко розрізняє акт агресії держави та злочин агресії, вчинений фізичними особами. Як зазначає В. Пилипенко, злочин агресії в міжнародному праві розуміється, з одного боку, як діяння, за яке несуть відповідальність держави, з іншого – як злочин фізичних осіб, що передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом [62, с. 134]. Суб'єктами цього злочину є виключно особи, які спроможні фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними чи військовими діями держави, тобто вище політичне та військове керівництво. У випадку агресії росії до таких осіб

належать президент, міністр оборони, начальник Генерального штабу, командувачі військових округів, які віддавали злочинні накази про вторгнення.

Суб'єктивна сторона злочину агресії передбачає умисел: особа повинна усвідомлювати фактичні обставини, що становлять акт агресії, і бажати його вчинення. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, наявність такого умислу у вищого керівництва росії є очевидною, адже вторгненню передувала детальна політична та військова підготовка, а у відкритих виступах декларувалися наміри повалити конституційний лад України [62, с. 133].

Паралельно з міжнародними механізмами Україна активно використовує і національно-правові інструменти для кваліфікації дій росії та притягнення винних до відповідальності. Ключову роль тут відіграє стаття 437 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність за планування, підготовку або розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також за участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій. Диспозиція цієї статті фактично відтворює визначення злочину агресії, закріплене в міжнародному праві, та дозволяє національним судам виносити обвинувальні вироки, в тому числі заочно, щодо вищих посадових осіб росії.

Окрім ст. 437, Кримінальний кодекс України містить низку інших складів злочинів, які безпосередньо пов'язані з агресією: воєнні злочини (ст. 438), геноцид (ст. 442), екоцид (ст. 441), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110) тощо. Таким чином, національне законодавство створює комплексну правову основу для кримінального переслідування осіб, винних у розв'язанні та веденні агресивної війни, а також у вчиненні супутніх міжнародних злочинів.

Важливим кроком на шляху до правосуддя стало те, що 1 січня 2025 року для України набрав чинності Римський статут, який є основним документом діяльності МКС [77]. Ратифікація Україною Римського статуту у 2024 році стала безпрецедентним кроком, враховуючи, що наша держава перебуває у стані війни. Для нас це не лише політична, а й моральна заява про те, що українське суспільство обрало європейські цінності правосуддя, навіть коли ворог не визнає цей суд.

МКС активно провадить розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності. У грудні 2025 року стало відомо, що розслідування МКС щодо російського вторгнення не припиниться навіть за умови досягнення мирної угоди. Крім того, 6 держав-членів ЄС (Польща, Латвія, Естонія, Словаччина, Румунія і Литва) разом з Україною, МКС і Європолем є частиною спільної слідчої групи, яку підтримує Євроюст. Для сприяння координації збору доказів Європейська комісія підтримала створення Міжнародного центру переслідування злочину агресії проти України (МЦПА), інтегрованого в наявну Спільну слідчу групу в Євроюсті [98].

Усі спроби Росії виправдати свої дії посиланнями на самооборону (ст. 51 Статуту ООН), захист російськомовних, «денацифікацію» або запобігання геноциду є необґрунтованими з точки зору міжнародного права. Право на самооборону, згідно зі ст. 51 Статуту ООН, виникає лише у відповідь на збройний напад [91, ст. 51]. Ніякого збройного нападу з боку України на Росію не було і не могло бути [80].

Варто зазначити, що Міжнародний суд ООН у своєму рішенні у справі «Україна проти Російської Федерації» (щодо Конвенції про геноцид) від 2 лютого 2024 року одноголосно відхилив процесуальні заперечення Росії та встановив, що Суд має юрисдикцію вирішувати по суті, чи несе Україна відповідальність за вчинення геноциду в Донецькій і Луганській областях [79]. Це рішення фактично підтвердило, що звинувачення Росії у геноциді на

Донбасі не мають під собою підстав, а тому не могли бути законним виправданням для застосування сили.

Більше того, у своєму проміжному рішенні від 16 березня 2022 року Міжнародний суд ООН зобов'язав Росію негайно призупинити всі військові дії в Україні [64]. Однак Росія проігнорувала це рішення, що є порушенням Статуту ООН та демонстрацією зневаги до міжнародного права. Аргументи про «внутрішні справи» або «захист своїх громадян за кордоном» також не вважаються законною підставою для застосування сили проти іншої суверенної держави, що підтверджено Міжнародним судом ООН у справі «Нікарагуа проти США» [44]. Це підтверджує, що жоден із аргументів, висунутих російською стороною, не може бути визнаний сумісним із міжнародним правом та не виправдовує збройної агресії.

Визнання дій росії актом агресії має важливі правові наслідки. Те, що дії росії є актом агресії, підтверджується резолюціями ГА ООН, рішеннями ЄСПЛ та висновками інших міжнародних організацій.

Це є підставою для:

1. Міжнародно-правової відповідальності росії (державна відповідальність);
2. Кримінальної відповідальності керівництва росії (індивідуальна кримінальна відповідальність);
3. Застосування санкцій та репарацій.

Щодо санкційного тиску, він постійно посилюється. 23 квітня 2026 року Рада ЄС ухвалила 20-й пакет санкцій проти рф. Він охоплює 120 нових лістингів (фізичних і юридичних осіб) та запроваджує багаторівневі обмеження проти енергетики, банківського сектору, криптовалют та ВПК. Також ЄС запровадив контроль при продажу танкерів та заборону на обслуговування російських танкерів [12]. Паралельно з санкційним пакетом ЄС схвалив кредит для України на суму 90 млрд євро [67]. Станом на 2025

рік, Росія є найбільш підсанкційною країною світу, і саме санкції є дієвим інструментом впливу.

Одним з найважливіших механізмів є Міжнародний реєстр збитків для України (Register of Damages for Ukraine, RD4U), створений при Раді Європи [73]. Реєстр є системою обліку заяв, поданих фізичними особами, юридичними особами та державою Україна. У січні 2025 року відбулися засідання щодо створення компенсаційної комісії для України. У грудні 2025 року була підписана Конвенція про створення Міжнародної компенсаційної комісії, яка оцінюватиме подані до Реєстру збитків.

Крім того, верхівка рф підлягає кримінальній відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. 17 березня 2023 року Палата попереднього провадження Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт президента росії Володимира Путіна та уповноваженої при президентові росії з прав дитини Марії Львової-Белової [123]. Палата попереднього провадження визнала, що є розумні підстави вважати, що кожен підозрюваний несе відповідальність за воєнний злочин незаконної депортації населення [33].

Існують також численні докази, зібрані розслідувачами, які свідчать, що депортації та переміщення українських дітей мають масштабний і систематичний характер та здійснюються в межах організованої політики, що становить воєнні злочини [37]. Загалом в Україні розслідується понад 200 тисяч підозр у скоєнні міжнародних злочинів, а фактична кількість масових вбивств, ще більша.

Правові наслідки агресії знаходять відображення у позовах до міжнародних судів. 26 лютого 2022 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН проти Росії. 16 березня 2022 року Суд ухвалив проміжне рішення щодо запобіжних заходів [64]. 31 січня 2024 року Суд виніс остаточне рішення у справі України проти Росії за Конвенцією про

фінансування тероризму та Конвенцією про расову дискримінацію, встановивши, що Росія порушила обидва міжнародні договори [80].

Підсумовуючи, стає очевидним, що дії Російської Федерації, починаючи з анексії Криму у 2014 році, підтримки конфлікту на Донбасі та завершуючи повномасштабним вторгненням 2022 року, беззаперечно підпадають під визначення акту агресії згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) та злочину агресії за Римським статутом. Це не внутрішній конфлікт чи "спеціальна військова операція", а грубе та систематичне застосування сили проти суверенної держави.

Починаючи з лютого 2014 року, ці дії є виключно протиправними та порушують низку фундаментальних норм міжнародного права, зокрема заборони застосування сили, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи та права на самовизначення народів. Чітка правова оцінка є ключовою для притягнення Росії до міжнародно-правової відповідальності, включаючи відшкодування збитків, застосування санкцій та притягнення її керівництва до кримінальної відповідальності. Юридичний спротив свідчить, що ця війна є агресивною та неспровокованою, і за неї має бути покарання, а Україна має право на повне відновлення своєї територіальної цілісності та суверенітету.

2.2. Міжнародно-правова кваліфікація дій росії

У попередньому підрозділі було детально розглянуто ознаки агресії росії проти України, визначено її основні етапи та обґрунтовано, що дії росії відповідають міжнародно-правовому визначенню акту агресії. Однак повномасштабна агресивна війна, розв'язана росією, не обмежується самим лише фактом вторгнення. Невід'ємною складовою цієї агресії стала масштабна практика вчинення тяжких злочинів проти цивільного населення та військовополонених. Саме тому завдання цього підрозділу полягає у

наданні правової оцінки таким діям, як катування та вбивства військовополонених, незаконні арешти, депортація дітей, сексуальне насильство та інші порушення міжнародного гуманітарного права, які утворюють окремі склади міжнародних злочинів, передбачених Женевськими конвенціями, Римським статутом Міжнародного кримінального суду та Конвенцією ООН проти катувань.

Водночас, перш ніж перейти до аналізу цих конкретних складів, необхідно розглянути загальні підстави міжнародно-правової кваліфікації дій держави агресора, зокрема порушення нею фундаментальних принципів міжнародного права та визначення її дій як акту агресії.

Будь-який правовий аналіз дій росії варто починати з того, що вони становлять грубе порушення принципу заборони застосування сили або погрози силою, закріпленого в п. 4 ст. 2 Статуту ООН [91, ст. 2]. Як зазначалося у Розділі 1, ця заборона є імперативною нормою міжнародного права (*jus cogens*), від якого не допускаються жодні відступи, навіть за взаємною згодою держав. Збройний напад на суверенну державу без правових підстав є класичним прикладом порушення зазначеної заборони. Як наголошує В. Пилипенко, «застосування росії сили проти України, що відбувається з 2014 року дотепер, беззаперечно порушує норми міжнародного права, і його слід розцінювати виключно як збройну агресію» [62, с. 131]. Жоден із передбачених Статутом ООН винятків, зокрема право на самооборону (ст. 51) або санкція Ради Безпеки, у даному випадку не застосовується. Відповідно, посилання на «превентивну самооборону» чи «колективну самооборону» невизнаних утворень не мають юридичного підґрунтя та не знаходять підтвердження ні в міжнародній доктрині, ні в практиці Міжнародного Суду ООН [62, с. 131-132].

Ключовим документом, що на універсальному рівні пропонує визначення агресії, залишається Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року. Водночас у науковій

літературі цілком обґрунтовано наголошується на її рекомендаційному характері та відсутності юридично обов'язкової сили. В. Пилипенко з цього приводу займає послідовну й аргументовану позицію: «Резолюція ГА ООН “Визначення агресії” 1974 р., у якій міститься дефініція злочину агресії, за своїм правовим статусом є актом рекомендаційного характеру, тобто не є обов'язковою для виконання. Відповідно, і наведене визначення агресії не є догмою- кожна країна може пропонувати власне трактування, що таке агресія, і які існують види агресії. Дотепер жодна держава у встановленому порядку не ратифікувала, не прийняла і не приєдналася до “Визначення агресії”. Тому застосування цієї резолюції для юридичної кваліфікації дій держави як агресора некоректне, оскільки “Визначення агресії” юридичної сили не має і є політико-правовим міжнародним документом» [62, с. 132-133].

На підставі цього автор робить важливий практичний висновок: держава може бути визнана агресором лише у двох випадках- за рішенням Ради Безпеки ООН або за рішенням Міжнародного Суду ООН у спорах між державами [62, с. 133]. Такий підхід ґрунтується на буквальному тлумаченні ст. 39 Статуту ООН, яка покладає саме на Раду Безпеки повноваження визначати наявність акту агресії. Однак тут же постає добре відома проблема: держава, яка є постійним членом РБ ООН, може заблокувати будь-яке рішення щодо себе завдяки праву вето. В. Пилипенко у зв'язку з цим поділяє поширену в доктрині думку про те, що «РБ ООН уже давно варто реформувати з тим, щоб позбавити державу, яка є постійним членом РБ, блокувати рішення проти неї та її інтересів. Право вето держав “п'ятірки” може призводити до негативних наслідків і загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеці, що є основним завданням і призначенням ООН» [62, с. 132].

Попри рекомендаційний характер Резолюції 3314, у доктрині міжнародного права її положення, зокрема перелік діянь у ст. 3, традиційно

розглядаються як авторитетне тлумачення того, що міжнародне співтовариство розуміє під актом агресії, і значною мірою відображають сформовану звичаєву норму. Саме тому дії Російської Федерації, а саме, вторгнення, окупація, анексія територій, бомбардування та блокада портів-відповідають ознакам агресії, передбаченим міжнародним правом. Як зазначає В. Пилипенко у науковій літературі, «росія вчинила практично всі види агресії, що передбачені цими актами, ведучи проти нашої держави агресивну війну» [62, с.132].

Слід констатувати, що ООН до цього часу не ухвалила формального рішення про кваліфікацію дій росії щодо України як акту агресії. Це пояснюється, зокрема, механізмом роботи Ради Безпеки ООН, де можливе блокування рішень постійним членом через право вето. Водночас відсутність такого формального рішення не змінює правової оцінки ситуації. Дії Російської Федерації об'єктивно відповідають ознакам агресії, оскільки підтверджуються фактичними обставинами- застосуванням збройної сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності України. Цей висновок підтверджується позиціями держав, заявами політичних лідерів, а також документами міжнародних і регіональних організацій. Зокрема, принцип незмінності територіальної цілісності та недопустимості набуття території внаслідок агресії закріплений у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року [57], яка закликала всі держави не визнавати будь-яких змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [62, с. 131].

Ситуація, за якої держава-агресор користується правом вето для уникнення осуду, не є абсолютно безвихідною. Як слушно зазначає А.О. Кориневич, «історія міжнародних відносин досі не знає жодного випадку, коли постійного члена Ради Безпеки ООН визнавали агресором». Наприклад, спроба РБ ООН прийняти резолюцію щодо вторгнення США в Гренаду в 1983 році провалилася через американське вето, незважаючи на підтримку 11

із 12 членів. Однак в історії ООН є прецедент зміни постійного члена Ради Безпеки без його згоди. 25 жовтня 1971 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в ООН», внаслідок якої Китайська Республіка (яка на той момент контролювала лише Тайвань) була виключена з ООН та Ради Безпеки, а її місце посіла Китайська Народна Республіка [41, с. 37]. Цей приклад демонструє, що постійний член РБ ООН може бути змінений через прийняття резолюції ГА ООН. Видається, що цей механізм слід взяти до уваги, адже він створює теоретичну можливість позбавлення росії статусу постійного члена РБ ООН у разі подальшої ескалації агресії.

Водночас у контексті збройної агресії росії проти України створення подібного компенсаційного механізму у межах Ради Безпеки ООН є фактично ускладненим, оскільки росія як постійний член Ради Безпеки може заблокувати ухвалення відповідного рішення шляхом застосування права вето. Аналогічно, обмеженими є й інші традиційні міжнародно-правові шляхи відшкодування шкоди: звернення до Міжнародного Суду ООН можливе лише за умови згоди обох держав, що в даній ситуації є малоймовірним, так само як і досягнення ефективного результату в межах двосторонніх переговорів.

У такій ситуації, як зауважує В. Пилипенко, юридична відповідальність держави-агресора матиме фрагментарний, а не комплексний характер: українська сторона зможе порушувати питання про відповідальність росії не безпосередньо за саму агресію, а за порушення окремих міжнародних договорів, які є чинними для обох держав і встановлюють інституційний механізм вирішення спорів (Європейська конвенція про захист прав людини, Міжнародна конвенція про боротьбу із фінансуванням тероризму тощо) [62, с. 135]. Саме цим шляхом Україна й пішла, ініціювавши численні міждержавні справи в ЄСПЛ та МС ООН.

Важливим аспектом, на який звертає увагу В. Пилипенко, є відсутність в українському законодавстві єдиної правової позиції щодо кваліфікації подій на Сході України. У різних нормативно-правових актах паралельно застосовуються такі терміни, як «антитерористична операція», «операція Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації», «збройний конфлікт» тощо. Наприклад, у Законі України «Про військово-цивільні адміністрації» зазначається, що в Україні одночасно, в одному й тому ж місці, діють і антитерористична операція, і відсіч збройній агресії росії. Така термінологічна неузгодженість, на думку науковця, «навіть чи сприяє уніфікації юридичної термінології та правовій визначеності чинного законодавства в цьому питанні» [62, с. 134-135].

Ця проблема має не лише теоретичне, а й практичне значення. Від правильної правової кваліфікації залежить вибір норм міжнародного гуманітарного права, подальші механізми притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, а також можливість реалізації права на репарації. Як зазначає В. Пилипенко, «саме на законодавчому (а не лише на підзаконному нормативно-правовому) рівні має бути надана міжнародно-правова кваліфікація дій росії проти України, в якій варто вказати передусім на вчинення найтяжчого злочину проти миру і безпеки- розв'язання і ведення агресивної війни» [62, с. 134]. Цей підхід є обґрунтованим, оскільки чітка та узгоджена правова позиція держави формує більш стійку основу для подальших міжнародних судових процесів і зміцнює аргументацію в міжнародних інституціях.

Варто зазначити, що певні кроки в цьому напрямі вже зроблено. Ратифікація Україною Римського статуту МКС, який набрав чинності 1 січня 2025 року, стала безпрецедентним кроком для держави, що перебуває у стані війни, і свідчить про стратегічний вибір на користь міжнародного правосуддя. Як підкреслював В. Пилипенко ще у 2021 році, Україна повинна

активніше використовувати правові механізми, передбачені Римським статутом, оскільки МКС доповнює систему національної юрисдикції та може приймати справи до свого провадження не лише за зверненням держави-учасниці, а й із власної ініціативи [62, с. 136].

Таким чином, на сьогодні відсутнє єдине міжнародно-правове рішення про вчинення агресії проти України (рішення РБ ООН, консультативний висновок МС ООН, рішення міжнародних судових установ). Однак це не є перешкодою для реалізації міжнародно-правової відповідальності росії за вчинення актів агресії та інших міжнародних злочинів, у тому числі для претензій про відшкодування завданої шкоди. Агресивна війна росії проти України за своєю сутністю являє собою виклик усьому міжнародному співтовариству, спрямований на руйнування міжнародного правопорядку. Це зумовлює нагальну необхідність консолідованих зусиль для притягнення держави-агресора до відповідальності, здійснення реституції порушених прав та міжнародно-правової компенсації [62, с. 134].

Отже, навіть попри те, що Рада Безпеки ООН не ухвалила окремого рішення про визнання росії державою-агресором через право вето росії, характер її дій дає підстави розглядати їх саме як агресію. У зв'язку з цим міжнародне співтовариство все більше зосереджується не лише на політичному засудженні росії, а й на притягненні конкретних російських посадових осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за злочин агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Одним із найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права з боку росії є систематичне катування щодо українських військовополонених та цивільних осіб, які перебувають у місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях або на території росії. Такі дії мають не поодинокий чи випадковий характер, а свідчать про існування цілеспрямованої та системної практики жорстокого поводження, яка здійснюється за участю або

за мовчазної згоди представників російської влади, військового командування, співробітників пенітенціарних установ та спецслужб.

Міжнародні правозахисні організації, слідчі органи України, місії ООН та незалежні експерти неодноразово наголошували, що катування українських полонених набули масового та системного характеру. Йдеться не лише про фізичне насильство, а й про психологічний тиск, приниження людської гідності, створення нелюдських умов утримання та інші форми жорстокого поводження, заборонені нормами міжнародного права. Особливу небезпеку становить те, що подібні дії використовуються не епізодично, а як інструмент залякування, покарання, отримання інформації та морального зламу полонених.

Як зафіксовано у звіті Human Rights Watch від 11 грудня 2025 року, «російська влада та російські військові систематично катують українських військовополонених і жорстоко поводяться з ними з моменту захоплення в полон та протягом усього періоду утримання під вартою». У межах дослідження експерти організації провели інтерв'ю з десятками звільнених українських бранців, які детально описали практику фізичних і психологічних тортур, що застосовувалися до них під час перебування у полоні. Серед найбільш поширених методів називалися жорстокі побиття, удари електричним струмом, тривале утримання без медичної допомоги, імітація страт, погрози вбивством, позбавлення сну, голодування, приниження, сексуальне насильство та психологічний тиск [86].

Подібні дії грубо порушують положення Женевських конвенцій 1949 року, зокрема норми, які гарантують гуманне поводження з військовополоненими та цивільним населенням [118, ст. 3; 119, ст. 3]. Крім того, катування прямо заборонені Конвенцією ООН проти катувань 1984 року [62], а також визнаються воєнним злочином і злочином проти людяності відповідно до положень Римського статуту МКС [39, ст. 6]. Масовий, систематичний та організований характер таких дій свідчить про наявність

підстав для притягнення до міжнародно-правової відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й представників вищого військово-політичного керівництва Російської Федерації, які могли віддавати відповідні накази, сприяти вчиненню таких злочинів або свідомо не вживати заходів для їх припинення.

З позицій міжнародного права такі діяння кваліфікуються як серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів. Передусім ідеться про порушення положень Женевських конвенцій 1949 року, які встановлюють обов'язок гуманного поводження з військовополоненими та цивільним населенням за будь-яких обставин.

Зокрема, ст. 13 Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими передбачає, що військовополонені повинні завжди перебувати під гуманним захистом, а ст. 17 цієї ж Конвенції категорично забороняє застосування фізичних або моральних тортур. Аналогічні гарантії міжнародне гуманітарне право встановлює і щодо цивільного населення у ст. 32 Четвертої Женевської конвенції. Відповідно до ст. 130 Третьої та ст. 147 Четвертої Женевських конвенцій, такі дії визнаються «серйозними порушеннями», що мають статус воєнних злочинів.

Більше того, у звіті Human Rights Watch підкреслюється, що такі діяння можуть кваліфікуватися не лише як воєнні злочини, а й як злочини проти людяності у випадках, коли вони вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [86].

Цей висновок підтверджується також даними ООН. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини, оприлюдненій 23 вересня 2025 року, зазначається, що російська влада систематично застосовувала катування та жорстоке поводження щодо українських

цивільних осіб, і 92 % опитаних колишніх затриманих повідомили про тортури [99].

У світлі наведених фактів дії представників російської влади та військових формувань можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини відповідно до ст. 8 Римського статуту, а з огляду на їх масовий і систематичний характер- також як злочини проти людяності відповідно до ст. 7 Статуту [77, ст. 8].

Не менш важливим є рішення Європейського суду з прав людини від 9 липня 2025 року у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» [36], у якому Суд визнав відповідальність росії за масові та систематичні порушення прав людини, зокрема катування та нелюдське поводження із затриманими. Окремо Суд наголосив, що систематичне сексуальне насильство у контексті збройного конфлікту прирівнюється до катування [36].

Окремим і надзвичайно тяжким міжнародним злочином, що є складовою агресивної війни росії, є масштабна депортація та примусове переміщення українських дітей. Ця практика порушує ст. 49 Четвертої Женевської конвенції та ст. 85(4)(а) Додаткового протоколу I [119, ст. 49]. Масштаб цього злочину є вражаючим: задокументовано понад 16 тисяч випадків депортації дітей до росії, і через чотири роки 80 % дітей у задокументованих випадках досі не повернулися [37]. Генеральна Асамблея ООН у резолюції від 3 грудня 2025 року наголосила «негайного, безпечного та безумовного» повернення всіх дітей [27]. ЄСПЛ також визнав депортацію дітей одним із ключових порушень [36]. Слід зазначити, що примусове переміщення дітей може кваліфікуватися і як акт геноциду за ст. 6 Римського статуту.

В результаті проведеного аналізу встановлено, що росія порушила низку міжнародно-правових зобов'язань. Викладена кваліфікація зумовлює конкретні правові наслідки: міжнародно-правову відповідальність держави-

агресора як держави, індивідуальну кримінальну відповідальність посадових осіб (у т.ч. за принципом командної відповідальності згідно зі ст. 28 Римського статуту), та можливість застосування універсальної юрисдикції.

Станом на сьогодні у процесі притягнення росії до відповідальності задіяний широкий комплекс міжнародних інституцій: МКС, який видав ордери на арешт вищого керівництва росії; Незалежна міжнародна комісія ООН, яка формує доказову базу [[123; 37]. Підсумовуючи, слід наголосити, що міжнародно-правова кваліфікація дій росії має комплексний і багаторівневий характер. Систематичні катування, депортація дітей, сексуальне насильство- усі ці діяння є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та становлять найтяжчі міжнародні злочини.

Висновки до розділу 2

Дії росії проти України, які розпочалися в лютому 2014 року з окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, продовжилися у формі гібридної збройної агресії на Донбасі (2014-2022 роки) та набули повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, становлять єдиний триваючий акт агресії (continuing act of aggression). Зазначені дії беззаперечно підпадають під визначення акту агресії, наведене в ст. 3 Резолюції ГА ООН 3314 (XXIX), зокрема такі його форми, як вторгнення, анексія, бомбардування, блокада портів та засилання збройних формувань. Фактичні обставини агресії підтверджені рішеннями Європейського суду з прав людини у міждержавних справах «Україна проти Росії (щодо Криму)» та «Україна та Нідерланди проти Росії», а також резолюціями Генеральної Асамблеї ООН (ES-11/1, ES-11/7). Жодне з посилань росії на самооборону (ст. 51 Статуту ООН), «захист співвітчизників» або «запобігання геноциду» не має правового підґрунтя та не визнається міжнародним правом.

Крім самого акту агресії, дії росії та її збройних сил містять ознаки інших міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС: воєнних злочинів (систематичні катування українських військовополонених, незаконні арешти, депортація цивільного населення, зокрема дітей, напад на цивільні об'єкти) та злочинів проти людяності (широкомасштабне та систематичне застосування тортур, сексуальне насильство). Вказані діяння порушують Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I, а також Конвенцію ООН проти катувань 1984 року. Масштаб і системність цих порушень, задокументованих Офісом Генерального прокурора України, місіями ООН та міжнародними правозахисними організаціями (Human Rights Watch), свідчать про наявність підстав для притягнення до відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й вищого військово-політичного керівництва росії, зокрема на підставі принципу командної відповідальності (ст. 28 Римського статуту).

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА РОСІЇ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

3.1. Необхідність та правові підстави створення спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії проти України

Інститут міжнародних кримінальних трибуналів є одним із ключових досягнень міжнародного права ХХ століття. Його формування стало реакцією міжнародного співтовариства на масові та безпрецедентні за масштабом жорстокості злочини, вчинені під час Другої світової війни [7, с. 43-45]. Саме необхідність притягнення до відповідальності керівників нацистської Німеччини за агресію та інші міжнародні злочини зумовила створення нового міжнародного судового механізму- Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі [7, с. 70].

У науковій літературі зазначається, що одна з перших офіційних ідей створення такого міжнародного трибуналу була висунута Радянським Союзом. Вона знайшла відображення в урядовій заяві «Про відповідальність гітлерівських загарбників і їх спільників за злочини, вчинені на тимчасово окупованій території СРСР», оприлюдненій ще під час активної фази бойових дій [124]. Нюрнберзький процес, який тривав з 20 листопада 1945 року до 1 жовтня 1946 року, став першим в історії міжнародним судовим процесом над особами, відповідальними за воєнні злочини, злочини проти миру та злочини проти людяності. Його проведення започаткувало новий етап розвитку міжнародного кримінального правосуддя та заклало основу для формування принципу індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності.

Питання про необхідність покарання керівництва нацистської Німеччини та її союзників було порушене ще у 1943 році під час Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, Великої Британії та США, що засвідчило намір держав-союзниць забезпечити невідворотність відповідальності за злочини проти миру. Одним із найважливіших результатів діяльності Нюрнберзького трибуналу стало утвердження принципу, відповідно до якого міжнародні злочини не мають строків давності, а виконання злочинного наказу не звільняє особу від кримінальної відповідальності [14, с. 21-22].

Саме злочин агресії, який у Статуті Нюрнберзького трибуналу визначався як «злочин проти миру», був охарактеризований як «найвищий міжнародний злочин» (the supreme international crime), оскільки він фактично створює підґрунтя для вчинення всіх інших міжнародних злочинів [7, с. 33]. Ідеться про те, що саме агресивна війна відкриває можливість для масових порушень міжнародного гуманітарного права, зокрема воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Такий підхід, сформований ще під час Нюрнберзького процесу, і сьогодні залишається одним із ключових положень сучасної доктрини міжнародного кримінального права [84, с. 7-8].

Після Нюрнберзького процесу міжнародне співтовариство продовжило формувати механізми притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Наступним етапом цього процесу стало створення міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* для колишньої Югославії та Руанди [7, с. 107]. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії був створений резолюцією Ради Безпеки ООН у 1993 році для розслідування та судового переслідування осіб, відповідальних за злочини, вчинені під час збройних конфліктів на Балканах [70, с. 290]. Згодом аналогічний механізм був запроваджений і щодо подій у Руанді. Діяльність цих трибуналів мала важливе значення для розвитку міжнародного кримінального правосуддя, оскільки підтвердила можливість практичного застосування механізму

міжнародного кримінального переслідування. Логічним результатом подальшого розвитку цієї системи стало підписання 17 липня 1998 року Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Його ухвалення започаткувало створення постійного міжнародного судового органу, уповноваженого притягати до відповідальності осіб, винних у вчиненні геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, а після внесення відповідних поправок- також злочину агресії.

Водночас історія міжнародного правосуддя свідчить про те, що навіть розвинені міжнародно-правові механізми можуть виявитися недостатньо ефективними у випадках, коли йдеться про агресію з боку держави-постійного члена Ради Безпеки ООН [2, с. 24-26]. Насамперед це пов'язано з можливістю блокування рішень через право вето, що суттєво ускладнює застосування існуючих міжнародних механізмів відповідальності. Саме тому кожен новий випадок масових порушень міжнародного права актуалізує питання пошуку ефективних правових інструментів, здатних забезпечити притягнення винних осіб до відповідальності та реалізацію принципу невідворотності покарання.

Перш ніж перейти до аналізу створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, доцільно розглянути основні види міжнародних кримінальних судових органів [11]. У міжнародно-правовій доктрині виокремлюють кілька моделей таких трибуналів, кожна з яких має власні особливості, переваги та обмеження [84, с. 7].

Першу модель становлять класичні міжнародні трибунали *ad hoc*, які створюються рішенням Ради Безпеки ООН на підставі Глави VII Статуту ООН [84, с. 10]. Основною перевагою цієї моделі є високий рівень міжнародної легітимності, оскільки трибунал створюється під егідою ООН, а його рішення мають обов'язковий характер для держав-членів Організації. Водночас головним недоліком є залежність від політичної волі постійних

членів Ради Безпеки, адже право вето дозволяє заблокувати створення трибуналу.

Другу модель становлять гібридні (змішані) трибунали, які поєднують елементи міжнародної та національної юстиції [84, с. 25]. Перевагою цієї моделі є її гнучкість і можливість врахування особливостей конкретного конфлікту та національної правової системи. Водночас ефективність таких механізмів значною мірою залежить від політичної підтримки та співпраці держав.

Третю модель становлять спеціальні трибунали, створені на основі міжнародного договору між державою та міжнародною організацією [84, с. 41]. Саме цей підхід став основою для створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Його особливість полягає в тому, що він дозволяє створити міжнародний судовий механізм без рішення Ради Безпеки ООН, що є особливо важливим в умовах блокування її роботи через право вето Російської Федерації [42, с. 343].

Окреме місце серед міжнародних кримінальних судових органів займає Міжнародний кримінальний суд (МКС), який є постійним міжнародним судом, уповноваженим розглядати справи щодо чотирьох основних міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії [77, ч. 2., ст. 5]. Водночас юрисдикція МКС щодо злочину агресії має суттєві обмеження. Саме ці обмеження, як буде показано далі, фактично унеможливили притягнення в межах МКС вищого військово-політичного керівництва Російської Федерації до відповідальності за злочин агресії проти України. У результаті виникла ситуація, яку в міжнародно-правовій доктрині часто визначають як юрисдикційна прогалина.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, стало найбільшим актом агресії в Європі з часів Другої світової війни [1]. Зазначені дії є грубим

порушенням ООН, зокрема принципу незастосування сили або погрози силою, закріпленого в його статті 2(4), що викликало широке міжнародне засудження та вимоги притягнути винних до відповідальності [1].

Вторгнення військ Російської Федерації на територію України поставило перед міжнародною спільнотою питання забезпечення відповідальності держави-агресора. Водночас суттєвим фактором активізації міжнародних зусиль із напрацювання механізмів притягнення до відповідальності вищого політичного та військового керівництва росії стало документування масових злочинів, вчинених окупаційними силами, зокрема після деокупації Київської області [37].

Наявні механізми міжнародної кримінальної юстиції в їх нинішньому вигляді не забезпечують можливості притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва росії за злочин агресії, який у міжнародно-правовій доктрині розглядається як базовий злочин, що створює передумови для вчинення інших міжнародних злочинів. У науковій літературі така ситуація характеризується як юрисдикційна прогалина, тобто відсутність ефективного міжнародного механізму, здатного забезпечити кримінальне переслідування за злочин агресії у конкретному випадку. Саме ця обставина стала одним із ключових чинників, що зумовили пошук альтернативних моделей міжнародного правосуддя та обґрунтували необхідність створення спеціального міжнародного судового органу [42, с. 345].

Головною перешкодою для притягнення до відповідальності за злочин агресії стала обмежена юрисдикція Міжнародного кримінального суду. Хоча Римський статут МКС, який є основоположним документом у сфері міжнародного кримінального права, визначає злочин агресії як один із чотирьох «основних» міжнародних злочинів поряд із геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами, його юрисдикція щодо цього злочину є обмеженою [2, с. 24-26]. Відповідно до Римського статуту та

поправок, прийнятих на Конференції в Кампалі у 2010 році, МКС може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії лише у випадках, коли справа передана до Суду Радою Безпеки ООН, або коли держава-агресор та держава-жертва є сторонами Римського статуту та прийняли поправки щодо юрисдикції щодо злочину агресії, а також не зробили заяви про невизнання такої юрисдикції [77, ст. 15 bis].

Експерт з міжнародного кримінального права, виконавчий директор Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА) Марк Елліс зазначив, що «Міжнародний кримінальний суд (МКС) може розслідувати злочини агресії тільки тоді, коли держава-агресор є стороною Римського статуту або прийняла поправки щодо злочину агресії» [90]. Зокрема, юрисдикційна структура Міжнародного кримінального суду (МКС) обмежує його можливості розглядати справи про агресію, якщо держава-агресор не є стороною Римського статуту або якщо держава-учасниця не прийняла поправки щодо агресії.

Цей підхід підтверджується й офіційними позиціями міжнародних інституцій, зокрема Європейської комісії, яка зазначила, що оскільки Росія не є стороною Римського статуту, МКС у цій ситуації не має юрисдикції щодо злочину агресії [22]. Крім того, відповідно до статті 15bis(5) Римського статуту, Суд не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії у випадках, коли йдеться про громадян держав, які не є учасниками Статуту, що додатково виключає можливість переслідування громадян Російської Федерації за цією категорією злочину [77, ст. 15bis(5)].

Ситуація додатково ускладнюється неможливістю передати ситуацію на розгляд МКС через Раду Безпеки ООН, оскільки росія, як постійний член, має право вето, що унеможливорює ухвалення відповідної резолюції [2, с. 25]. Таким чином, інституційна не здатність Ради Безпеки ООН, спричинений правом вето росії, унеможливив створення ad hoc трибуналу через традиційні механізми згідно з Главою VII Статуту ООН. Як слушно зазначають

експерти, сукупність цих чинників призвела до потреби дослідження альтернативних правових шляхів, а найбільш ефективним і легітимним з них визнано створення спеціального трибуналу на основі угоди між Україною та Радою Європи [42, с. 347].

Для глибшого розуміння причин виникнення юрисдикційних прогалин необхідно звернутися до історії ухвалення відповідних поправок до Римського статуту. Як зазначається в науковій літературі, чинні обмеження юрисдикції МКС щодо цього злочину є результатом політичного компромісу, досягнутого у 2010 році на Оглядовій конференції в Кампалі [42, с. 361]. Кампальський компроміс закріпив низку суттєвих обмежень. По-перше, МКС може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії лише за умови, що і держава-агресор, і держава-жертва є сторонами Римського статуту та ратифікували відповідні поправки. По-друге, держава-учасниця має право подати заяву про невизнання юрисдикції Суду щодо злочину агресії [2, с. 26]. По-третє, передання ситуації Радою Безпеки ООН формально усуває ці обмеження, однак на практиці цей механізм є малоефективним через право вето [2, с. 27]. Цей компроміс в умовах агресії з боку постійного члена Ради Безпеки ООН створив парадоксальну ситуацію: Суд, покликаний забезпечувати невідворотність покарання за найтяжчі злочини, виявився безсилим перед головним злочином- агресією.

На цьому тлі показовою є позиція Президента України, який підкреслив, що навіть у межах МКС наразі відсутня можливість притягнення до відповідальності вищого політичного та військового керівництва Російської Федерації саме за злочин агресії як первинний злочин, і наголосив на необхідності створення спеціального міжнародного трибуналу [115].

У відповідь на існування юрисдикційних прогалин Україна у взаємодії з міжнародними партнерами ініціювала масштабний процес формування спеціального міжнародного механізму [82]. Ключову організаційну та координаційну роль у цьому процесі відіграє Коаліція держав зі створення

Спеціального трибуналу (Core Group) [10]. Core Group є неформальною платформою, до складу якої входять представники держав та міжнародних організацій, що з січня 2023 року системно проводять консультації щодо можливих правових та інституційних моделей майбутнього трибуналу. У межах цих зустрічей здійснювався комплексний аналіз існуючих міжнародно-правових конструкцій. До складу Коаліції входить значна кількість держав, серед яких усі країни-члени Європейського Союзу, Сполучені Штати Америки, Велика Британія, а також інші держави-партнери. Станом на 2025 рік Ірландія входила до числа 38 держав-учасниць Коаліції, а також у її роботі бере участь Європейський Союз. У вересні 2025 року участь 39 держав у засіданні Core Group продемонструвала не лише сталість цього формату, але й фактичне формування міжнародного консенсусу щодо необхідності створення Спеціального трибуналу [10].

Підтвердженням широкої міжнародної підтримки стала Львівська заява, ухвалена міністрами закордонних справ та іншими представниками держав-учасниць Коаліції 9 травня 2025 року, якою було засвідчено завершення технічної роботи над проєктами правових інструментів, необхідних для створення Спеціального трибуналу. Після Львівської заяви проєкти правових документів були передані до Ради Європи [46].

У процесі напрацювання оптимальної інституційної моделі важливу роль відіграла Рада Європи [11]. Як міждержавна організація, що об'єднує 46 держав і діяльність якої спрямована на захист прав людини, зміцнення демократії та забезпечення верховенства права, вона стала однією з ключових інституційних платформ для просування відповідної ініціативи [92]. Саме Рада Європи стала першою міжнародною організацією, яка на офіційному рівні закликала до створення спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії проти України- відповідний заклик було сформульовано вже у квітні 2022 року [72].

Принципово важливо підкреслити, що створення Спеціального трибуналу не є зовнішнім механізмом, нав'язаним Україні. Його формування є результатом послідовної позиції та активної ролі України на правовому, дипломатичному й політичному рівнях. Саме українська сторона виступила ініціатором концепції трибуналу, тоді як міжнародні партнери забезпечили її підтримку та подальший розвиток у межах багатостороннього формату.

Знаковою подією стала офіційна передача українською стороною листа на ім'я Генерального секретаря Ради Європи Алена Берсе з офіційним зверненням з метою запуску процесу створення в рамках Ради Європи Спеціального трибуналу. Разом із листом українська делегація передала проєкти документів, необхідних для створення трибуналу, зокрема двосторонню Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу, Статут Спеціального трибуналу та Розширену часткову угоду, яка регулюватиме умови його підтримки, фінансування та інші адміністративні аспекти [96].

За результатами засідання Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рішення, в якому відзначив завершення роботи в межах Core Group над проєктами необхідних документів, а також підтвердив отримання листа з офіційним зверненням. Представник МЗС України наголосив, що «встановлення невідворотності відповідальності за злочин агресії – це не лише питання справедливості для України, а й ключова умова відновлення довіри до міжнародного правопорядку та запорука довготривалого миру в усьому світі» [46].

Кульмінацією тривалого процесу стало підписання 25 червня 2025 року Президентом України та Генеральним секретарем Ради Європи Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [96]. Цей акт має визначальне значення з точки зору міжнародного права, оскільки він закріплює договірну основу створення окремого міжнародного судового органу, компетенція якого

спрямована на переслідування злочину агресії. Разом з Угодою було затверджено Статут Спеціального трибуналу, який визначає його юрисдикцію, організаційну структуру та процесуальний порядок діяльності [96].

Фінальна модель, вироблена Core Group, значною мірою ґрунтується на досвіді Ради Європи у створенні Реєстру збитків для України [94]. Це дозволяє розглядати Спеціальний трибунал не як ізольований інструмент, а як елемент ширшої системи міжнародно-правових механізмів реагування на агресію, яка включає як компенсаційні, так і кримінально-правові інструменти забезпечення відповідальності.

Для забезпечення доказової бази майбутнього Трибуналу важливу роль відіграє Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine- ICRA), створений у липні 2023 року в Гаазі на базі Євроюсту [20]. ICRA функціонує як спеціалізований координаційний інститут та підтримує національні розслідування злочину агресії. Його діяльність дозволяє представникам правоохоронних органів різних держав здійснювати постійну взаємодію, обмінюватися доказами та узгоджувати підходи до розслідування. ICRA є «першим кроком у цьому процесі для збереження доказів та підготовки справ до майбутніх судових процесів, чи то перед національними судами, спеціальним трибуналом чи Міжнародним кримінальним судом за злочини, що підпадають під його юрисдикцію» [22]. Таким чином, ICRA виконує важливу підготовчу функцію, забезпечуючи доказову базу для майбутнього Спеціального трибуналу.

Варто зазначити, що агресія в Україні є однією з найбільш задокументованих збройних конфліктів у сучасній історії, а розслідування щодо злочину агресії вперше здійснюються паралельно з активною фазою воєнних дій [107, с. 208]. Це створює унікальну ситуацію для міжнародного

кримінального правосуддя, оскільки дозволяє фіксувати докази безпосередньо під час перебігу конфлікту, а не постфактум.

Після підписання Угоди Верховна Рада України її ратифікувала. Це стало історичною подією не лише для України, але й надзвичайно важливим моментом в історії міжнародного права, а сама ратифікація була визнана критично важливою для створення нового міжнародного правового механізму, який притягне до відповідальності російських військових злочинців.

Важливим етапом інституціоналізації Спеціального трибуналу стала щорічна зустріч міністрів закордонних справ 46 держав-членів Ради Європи, що відбулася 15 травня 2026 року в Кишиневі (Республіка Молдова). За її результатами 36 держав-членів Ради Європи (Андорра, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Молдова, Монако, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словенія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція), а також Європейський Союз, Австралія та Коста-Рика офіційно заявили про намір приєднатися до Розширеної часткової угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [130]. Розширена часткова угода була ухвалена відповідною резолюцією Комітету міністрів Ради Європи, що засвідчило завершення формальних процедур для приєднання нових держав-учасниць [131]. Генеральний секретар Ради Європи Ален Берсе наголосив, що ці держави зробили рішучий крок до фактичного створення Спеціального трибуналу, який уособлює правосуддя і надію, та закликав прискорити завершення всіх необхідних національних процедур для приєднання до Трибуналу [130]. У свою чергу, Комітет міністрів Ради Європи у своїй резолюції підтвердив, що справедливий і міцний мир для України має ґрунтуватися на відповідальності, та наголосив на важливості забезпечення якомога ширшої

легітимності Спеціального трибуналу шляхом подальшого приєднання інших держав до Розширеної часткової угоди [131]. Одночасно міністри закордонних справ Нідерландів Том Берендсен підтвердив, що початковий етап роботи Спеціального трибуналу розпочнеться в Гаазі, що свідчить про перехід від політичних зобов'язань до практичної реалізації механізму кримінальної відповідальності [130].

З метою забезпечення належної взаємодії України з новоствореним Спеціальним трибуналом урядом України було підтримано законопроекти, розроблені Міністерством юстиції України, які передбачають комплексні зміни до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів. Ці зміни спрямовані на створення необхідного національного правового механізму для реалізації зобов'язань України у зв'язку з функціонуванням Спеціального трибуналу, зокрема врегульовують порядок передачі кримінальних проваджень, процедуру виконання запитів про міжнародно-правову допомогу, а також визнання та виконання рішень міжнародних судових установ у національному правопорядку [67].

Створення Спеціального трибуналу має значення, яке виходить далеко за межі конкретної ситуації, пов'язаної з агресією проти України [7, с. 114-115]. У даному випадку йдеться не лише про інституційне реагування на конкретний міжнародний злочин, а й про перевірку ефективності всієї системи міжнародного кримінального правосуддя. Як слушно зазначає Марк Елліс, «Спецтрибунал підтвердить заборону Статуту ООН на загрозу силою або застосування сили проти суверенітету іншої держави та надішле чіткий сигнал про те, що ті, хто порушує цей принцип, повинні бути притягнуті до відповідальності» [90].

Вперше в історії міжнародного кримінального права створюється спеціалізований трибунал, предметною юрисдикцією якого є саме злочин агресії. Така конструкція є унікальною з огляду на те, що попередні

міжнародні кримінальні інституції охоплювали широкий спектр міжнародних злочинів, але не були сфокусовані виключно на агресії як первинному злочині. Відповідно, цей механізм може стати важливим прецедентом для подальшого розвитку міжнародного кримінального права та інституційної системи міжнародної безпеки.

З доктринальної точки зору створення Спеціального трибуналу свідчить про здатність міжнародного співтовариства виробляти альтернативні правові механізми у випадках, коли класичні інституційні інструменти виявляються неефективними або заблокованими політичними факторами. Одночасно створення Трибуналу спрямоване на усунення тривалої системної прогалини в міжнародному кримінальному праві, пов'язаної з відсутністю дієвого механізму притягнення до відповідальності вищого керівництва держави-агресора.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що створення Спеціального трибуналу зумовлене сукупністю виняткових обставин: вчиненням росії акту агресії безпрецедентного масштабу, неефективністю існуючих механізмів міжнародної кримінальної юстиції щодо переслідування за злочин агресії та неможливістю створення *ad hoc* трибуналу через вето росії у Раді Безпеки ООН. У відповідь на ці обмеження було сформовано новий міжнародний судовий механізм, правовою основою якого є Статут, що становить невід'ємну частину Угоди між Україною та Радою Європи. Отже, створення Спеціального трибуналу має значення не лише для забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини, вчинені проти України, але й для відновлення довіри до міжнародного правопорядку як такого.

3.2. Юрисдикція, склад і процедура спеціального трибуналу

Юрисдикція Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є центральним елементом його правової конструкції, оскільки саме вона визначає межі компетенції та окреслює коло діянь, що підлягають міжнародному кримінальному переслідуванню. На відміну від інших міжнародних судових інституцій, ця юрисдикція має вузькоспеціалізований характер і зосереджується виключно на злочині агресії як первинному міжнародному злочині, який створює передумови для вчинення інших тяжких порушень міжнародного права [42, с. 9-12]. У доктрині підкреслюється, що саме кримінально-правове переслідування за агресію заповнює «прогалину відповідальності» щодо вищого політико-військового керівництва, яка не може бути повною мірою компенсована існуючою юрисдикцією МКС [107, с. 66-71].

Визначення злочину агресії у межах Спеціального трибуналу логічно спирається на положення ст. 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду у редакції Кампальських поправок 2010 року, які конкретизують індивідуально-кримінальну відповідальність за планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії [65, с. 17-21]. Одночасно застосовуються критерії, закріплені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії», яка встановлює перелік дій, що визнаються актом агресії держави [15, с. 142-145]. Такий підхід забезпечує узгодженість діяльності Спеціального трибуналу з сучасними стандартами міжнародного кримінального права та водночас чітко відмежовує його компетенцію від юрисдикції МКС, який розглядає воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, а також від національних судових систем держав [84, с. 13-16].

У міжнародно-правовій доктрині злочин агресії традиційно визначається як «найвищий міжнародний злочин», оскільки саме акт агресивної війни запускає ланцюг подальших порушень міжнародного гуманітарного права та масових порушень прав людини [7, с. 221-224]. Його

специфіка полягає не лише у фактичному застосуванні збройної сили, а насамперед у політичному чи військовому рішенні щодо її незаконного використання всупереч Статуту ООН. Саме тому відповідальність за злочин агресії пов'язується передусім з особами, які мають реальний контроль над державними військовими та політичними механізмами, оскільки їхні рішення стають відправною точкою для виникнення міжнародного збройного конфлікту та супутніх злочинів проти людяності й воєнних злочинів [65, с. 19-21].

З огляду на це, персональна юрисдикція Спеціального трибуналу логічно охоплює лише тих осіб, які здатні ефективно контролювати або спрямовувати політичні чи військові дії держави (leadership clause) [49, с. 28-30]. Йдеться насамперед про вище політичне та військове керівництво росії-главу держави, главу уряду, міністра оборони, міністра закордонних справ, вищих військових командувачів і членів Ради безпеки росії. Такий підхід відповідає традиції, закладеній Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі, згідно з якою відповідальність за агресивну війну покладається на осіб, що ухвалюють стратегічні державні рішення, і водночас виключає надмірне розширення кола суб'єктів, характерне для окремих національних підходів, де інколи до відповідальності намагалися залучати рядових військовослужбовців [7, с. 219-221]. Відповідно, персональна юрисдикція Трибуналу має чітко визначений «лідерський» характер і кореспондує базовому принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності у міжнародному праві.

Важливою гарантією ефективності правосуддя є те, що Статут Спеціального трибуналу, відповідно до концептуальних напрацювань Ради Європи та експертних груп, не передбачає персональних імунітетів для чинних глав держав або інших високопосадовців [11]. Це означає, що офіційний статус не може бути підставою для уникнення кримінальної відповідальності або перешкодою для здійснення правосуддя, що

узгоджується з практикою МКС та спеціалізованих міжнародних трибуналів *ad hoc* [84, с. 19-21]. Такий підхід відображає сучасну тенденцію міжнародного кримінального права, в якій принцип невідворотності відповідальності домінує над державними привілеями, незважаючи на традиційні підходи до імунітету глави держави у міждержавних спорах.

Часова юрисдикція Трибуналу, згідно з переважаючою позицією української та іноземної доктрини, має охоплювати період, який розглядається як безперервний процес агресії проти України. Вважається, що цей процес починається не з 24 лютого 2022 року, а з 20 лютого 2014 року – моменту початку окупації Автономної Республіки Крим та Севастополя та початку збройного втручання на сході України [42, с. 31-35]. Такий підхід дозволяє кваліфікувати дії держави-агресора як єдиний триваючий акт агресії, у межах якого окремі епізоди застосування збройної сили становлять частину загальної кримінально-правової конструкції злочину агресії.

Територіальна юрисдикція Трибуналу має поширюватися на всю міжнародно визнану територію України в межах кордонів 1991 року, включаючи тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, а також окремі райони Донецької та Луганської областей. Такий підхід ґрунтується на загальновизнаному принципі невизнання територіальних змін, здійснених унаслідок акту агресії, закріпленому в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та документах Ради Європи й Європейського Союзу [1; 24].

У сучасній науковій доктрині домінує позиція щодо доцільності створення Спеціального трибуналу у формі міжнародного *ad hoc* органу, заснованого на міжнародному договорі між Україною та Радою Європи, а не у вигляді гібридного (інтернаціоналізованого) суду, інтегрованого в національну систему правосуддя [42, с. 317]. Така модель обґрунтовується необхідністю забезпечення максимальної інституційної незалежності, ефективності кримінального переслідування та здатності притягати до

відповідальності вищих посадових осіб держави-агресора. Додатковою перевагою міжнародного формату є його вища легітимність та відповідність усталеним моделям міжнародного кримінального правосуддя (Нюрнберг, Трибунали щодо Югославії та Руанди, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне).

Інституційна структура Трибуналу, за зразком класичних міжнародних кримінальних судів, доцільно будується за трикомпонентною моделлю, яка включає Судові палати (Chambers), Офіс Прокурора (Office of the Prosecutor) та Секретаріат (Registry) [9, ст. 6]. Такий розподіл забезпечує функціональну автономію між здійсненням правосуддя, підтриманням обвинувачення та адміністративним забезпеченням діяльності, що відповідає досвіду МКС та трибуналів *ad hoc*.

Судові палати можуть складатися з трьох інстанційних формацій: судді попереднього провадження (одноособовий склад), Судової палати першої інстанції (три судді) та Апеляційної палати (п'ять суддів). Загальний корпус суддів доцільно формувати у вигляді реєстру з фіксованої кількості наприклад, 15 осіб, які обираються Керівним (керівним/наглядовим) комітетом держав-учасниць шляхом таємного голосування строком на дев'ять років без права повторного обрання, за аналогією до моделі МКС. При доборі суддів необхідно враховувати представництво основних правових систем (континентальної, англосаксонської тощо), географічний баланс та високий рівень компетентності у сфері міжнародного кримінального права й міжнародного гуманітарного права [96, ст. 8].

Офіс Прокурора очолює Прокурор, який обирається Керівним комітетом строком, наприклад, на сім років без права повторного обрання, що покликано гарантувати його незалежність і незаангажованість. Прокурор наділяється повноваженнями ініціювати розслідування *proprio motu*, відкривати провадження за поданнями держав та міжнародних організацій, збирати та оцінювати докази, формувати обвинувальні акти та представляти їх у суді [96, ст. 9]. Інституційна незалежність Офісу Прокурора є ключовою

гарантією неупередженості кримінального переслідування, що підтверджується досвідом роботи МКС та Спеціального суду по Сьєрра-Леоне.

Секретаріат (Registry) забезпечує адміністративне, фінансове та організаційне функціонування Трибуналу, включаючи діловодство, переклад, управління персоналом, заходи щодо захисту свідків, потерпілих та інформаторів, а також координацію взаємодії з державами, міжнародними організаціями та органами правосуддя інших юрисдикцій [96, ст. 11]. Його очолює Реєстратор, відповідальний за ефективне управління адміністративною інфраструктурою, бюджетом і матеріально-технічною базою Трибуналу.

Керівний комітет (Management Committee), до складу якого входять представники держав-учасниць відповідної угоди (наприклад, Розширеної часткової угоди Ради Європи щодо створення трибуналу), здійснює затвердження бюджету, обрання суддів і Прокурора, ухвалення основних регламентних документів та визначення стратегічних пріоритетів діяльності Трибуналу [96, ст. 5]. При цьому його повноваження не повинні втручатися у здійснення правосуддя в конкретних справах, щоб не порушити принцип незалежності суддів і прокурора.

Місце розташування Спеціального трибуналу буде визначено в одній із держав, що приєднається до Розширеної часткової угоди, на умовах передбачених угодою, яку буде укладено з державою перебування. У фаховій літературі йдеться про доцільність його розташування в одному з усталених центрів міжнародного кримінального правосуддя- насамперед у Гаазі [96, ст. 2].

Фінансування діяльності Трибуналу пропонується здійснювати через окремий механізм договору (наприклад, Розширеної часткової угоди Ради

Європи), а також за рахунок добровільних цільових внесків держав-учасниць, Європейського Союзу та міжнародних партнерів [96, ст. 6].

Процесуальна модель Трибуналу повинна ґрунтуватися на загальновизнаних принципах міжнародного кримінального процесу – верховенстві права, незалежності та неупередженості суддів, презумпції невинуватості, рівності сторін, змагальності, публічності. Ці принципи мають узгоджуватися зі ст. 6 і 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також із положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [55, с. 130-135; 84, с. 78-82]. З огляду на це, Статут Трибуналу повинен детально врегулювати гарантії справедливого суду, мінімальні права обвинуваченого та організацію захисту.

Обвинувачений має право на ефективний захист, включаючи призначення адвоката за рахунок Трибуналу у разі відсутності достатніх фінансових можливостей, доступ до матеріалів справи, можливість допитувати свідків обвинувачення та заявляти своїх свідків, а також право на апеляційне оскарження вироку та окремих процесуальних рішень [96, ст. 20]. Тягар доказування покладається на сторону обвинувачення, тоді як будь-які обґрунтовані сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь обвинуваченого, що відображає загальновизнаний принцип *in dubio pro reo*.

У зв'язку з високою ймовірністю ухилення від правосуддя з боку вищого керівництва держави-агресора, Статут Спеціального трибуналу має передбачати можливість заочного провадження (*in absentia*) за умови дотримання підвищених процесуальних гарантій: належного повідомлення обвинуваченого про провадження, обов'язкового призначення захисника, активного інформування обвинуваченого про хід процесу та забезпечення права на повний перегляд вироку після фактичного затримання чи добровільної явки [125]. У цьому контексті заочне провадження розглядається не як обмеження права на справедливий суд, а як інструмент

забезпечення невідворотності відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини за умов тривалої відсутності підсудного.

Важливу роль у формуванні доказової бази для майбутніх проваджень Спеціального трибуналу вже сьогодні відіграє Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine, ICPA), створений у рамках Євроюсту на підставі відповідної угоди між Європейською прокуратурою, Євроюстом, Україною та державами-членами [20; 21]. Цей Центр координує діяльність Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team, JIT), забезпечує обмін доказами між національними органами та міжнародними інституціями, а також здійснює попередню правову кваліфікацію матеріалів для їх подальшого використання Трибуналом.

Окремо наголошується на необхідності гармонізації стандартів допустимості доказів, зокрема щодо використання цифрових, супутникових та відкритих джерел інформації (OSINT), а також забезпечення захисту свідків і потерпілих протягом усього процесуального циклу- від досудового розслідування до виконання вироку [96, ст. 20, 21]. У цьому сенсі Статут Трибуналу повинен враховувати найкращі практики МКС, МТЮ, МТР та інших інституцій щодо програм захисту свідків, психологічної підтримки потерпілих та конфіденційності їхніх даних.

У системі міжнародного кримінального правосуддя Спеціальний трибунал повинен функціонувати у тісній взаємодії з Міжнародним кримінальним судом, доповнюючи його діяльність, а не підміняючи її [107, с. 70-72]. Юрисдикція МКС щодо злочину агресії є обмеженою через специфічні умови набуття дії Кампальських поправок та той факт, що росія не є стороною Римського статуту. Натомість Спеціальний трибунал охоплює виключно злочин агресії проти України, тим самим заповнюючи існуючий правовий вакуум та залишаючи за МКС пріоритет у переслідуванні воєнних

злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, вчинених у контексті того ж міжнародного збройного конфлікту.

Передбачається укладення окремої угоди про співпрацю між Спеціальним трибуналом та МКС, яка регулюватиме обмін доказами, координацію розслідувань, уникнення дублювання проваджень та врегулювання питання пріоритету у конкретних справах [96, ст. 46]. У випадку паралельних проваджень щодо одних і тих самих осіб за різні категорії злочинів, як правило, пріоритет має надаватися МКС, тоді як Трибунал зосереджуватиметься на аспекті злочину агресії. Водночас така взаємодія не створює конкуренції юрисдикцій, оскільки обидві інституції діють у взаємодоповнюючому ключі, підсилюючи один одного в системі міжнародного кримінального правосуддя та забезпечуючи комплексний підхід до притягнення вищого військово-політичного керівництва росії до відповідальності.

3.3. Співпраця Спеціального трибуналу із міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами

Міжнародна співпраця у сфері кримінального правосуддя є однією з ключових передумов ефективного функціонування будь-якого міжнародного судового органу. У сучасній доктрині міжнародного кримінального права наголошується, що діяльність спеціальних трибуналів, створених на підставі міжнародних договорів або рішень міжнародних організацій, значною мірою залежить від рівня координації та взаємодії між самими судовими інституціями, державами та міжурядовими організаціями [71, с. 48-53].

У сучасному міжнародному кримінальному праві існує широка система форм міжнародного співробітництва, яка включає обмін інформацією та

доказами, екстрадицію та передачу підозрюваних, виконання запитів про правову допомогу, а також координацію розслідувань та судових проваджень [96, ст. 48]. Ця система ґрунтується на принципах взаємності, поваги до державного суверенітету та верховенства права, а також на загальновизнаних нормах міжнародного права у сфері прав людини.

Для Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України питання міжнародної співпраці набуває особливого значення з огляду на специфіку самого предмета його юрисдикції та особливості механізму реалізації міжнародного кримінального правосуддя. Насамперед це пов'язано з тим, що злочин агресії має виражений міждержавний характер і стосується діяльності вищого політичного та військового керівництва держави-агресора. У зв'язку з цим процес збирання та оцінки доказів є значно складнішим порівняно з розслідуванням інших міжнародних злочинів, оскільки потребує аналізу політичних рішень, військового планування, міждержавних комунікацій та документів стратегічного характеру.

Додатково важливість міжнародної взаємодії обумовлюється тим, що Спеціальний трибунал, імовірно, не матиме власної системи слідчих органів чи правоохоронних механізмів примусового характеру. Відповідно, ефективність його діяльності значною мірою залежатиме від готовності держав та міжнародних організацій забезпечувати виконання запитів про правову допомогу, передачу доказів, доступ до свідків, а також виконання процесуальних рішень Трибуналу.

Крім того, масштабний характер наслідків агресії росії проти України, велика кількість потерпілих та потенційних свідків, а також необхідність документування значного масиву доказової інформації об'єктивно потребують широкої міжнародної координації. Саме тому ефективне функціонування Трибуналу неможливе без системної підтримки з боку держав-партнерів, міжнародних організацій та спеціалізованих механізмів міжнародного кримінального співробітництва.

Правовою основою міжнародного співробітництва Спеціального трибуналу з державами, міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами виступає його Статут, який є невід'ємною складовою Угоди між Україною та Радою Європи про створення Трибуналу. Саме положення Статуту визначають межі міжнародної правосуб'єктності Трибуналу, порядок його взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права, а також основні механізми реалізації міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях. Наділення Трибуналу міжнародною правосуб'єктністю має ключове значення для забезпечення його ефективного функціонування, оскільки дозволяє йому виступати самостійним учасником міжнародних правовідносин. Завдяки цьому Трибунал отримує можливість укладати міжнародні угоди про співробітництво з державами, міжурядовими організаціями та іншими міжнародними інституціями [96, ст. 46-47]. Такі угоди можуть охоплювати широкий спектр питань, зокрема обмін доказами та процесуальною інформацією, виконання запитів про міжнародну правову допомогу, передачу підозрюваних осіб, організацію допиту свідків, забезпечення їхнього захисту, а також виконання рішень і процесуальних доручень Трибуналу.

Особливого значення така міжнародна правосуб'єктність набуває з огляду на те, що Спеціальний трибунал, на відміну від національних судів, не матиме власного механізму примусового виконання рішень та залежатиме від співпраці держав у питаннях затримання осіб, передачі доказів і забезпечення доступу до необхідної інформації. У зв'язку з цим ефективність діяльності Трибуналу значною мірою визначатиметься рівнем міжнародної підтримки та готовністю держав виконувати взяті на себе зобов'язання у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Крім того, міжнародна правосуб'єктність Трибуналу створює підстави для його інституційної взаємодії з уже існуючими механізмами міжнародного кримінального співробітництва, зокрема з Міжнародним

кримінальним судом, Євроюстом, Інтерполом, Спільною слідчою групою (JIT), а також спеціалізованими структурами Ради Європи та Європейського Союзу. Така координація має забезпечити уникнення дублювання юрисдикцій, ефективний обмін доказовою базою та узгодженість міжнародних розслідувань у справах, пов'язаних зі злочином агресії проти України.

Для забезпечення ефективної взаємодії України зі Спеціальним трибуналом урядом України було підтримано законопроекти, розроблені Міністерством юстиції України, які передбачають комплексне оновлення національного кримінального та кримінального процесуального законодавства [107, с. 214]. Відповідні зміни спрямовані на формування належної правової основи для співпраці українських органів державної влади зі Спеціальним трибуналом та забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Зокрема, пропонується доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України окремим розділом, який регулюватиме порядок співробітництва зі Спеціальним трибуналом [126]. Передбачається врегулювання процедур передачі кримінальних проваджень і доказових матеріалів до Трибуналу, виконання його процесуальних запитів, проведення слідчих та інших процесуальних дій на території України, а також механізмів передачі осіб, щодо яких здійснюється міжнародне кримінальне переслідування.

Крім того, відповідні законодавчі зміни мають забезпечити узгодження національної правової системи з міжнародними стандартами співробітництва у сфері кримінального правосуддя. Це є особливо важливим з огляду на необхідність оперативного обміну доказами, забезпечення доступу до свідків і потерпілих, а також виконання процесуальних рішень Трибуналу українськими компетентними органами. У практичному вимірі такі зміни покликані створити ефективний механізм інтеграції діяльності Спеціального

трибуналу в систему міжнародного кримінального співробітництва за участю України.

Центральними органами, відповідальними за забезпечення співпраці України зі Спеціальним трибуналом, пропонується визначити Офіс Генерального прокурора України та Міністерство юстиції України. Зокрема, на стадії досудового розслідування та судового розгляду функції координації взаємодії з Трибуналом покладаються на Офіс Генерального прокурора України, тоді як на стадії виконання вироків та інших процесуальних рішень на Міністерство юстиції України [107, с. 211]. Такий розподіл повноважень відповідає загальній моделі міжнародного кримінального співробітництва, за якої органи прокуратури забезпечують процесуальну взаємодію та передачу доказової інформації, а органи юстиції координують виконання рішень міжнародних судових установ.

Водночас Генеральному прокурору України пропонується надати окремі повноваження щодо передачі до Спеціального трибуналу кримінальних проваджень, доказів, матеріалів досудового розслідування та іншої інформації, необхідної для здійснення міжнародного кримінального переслідування [127, с. 30-31]. Це має забезпечити оперативність співпраці та належну координацію між національною системою правосуддя України і міжнародною судовою інституцією, а також сприяти ефективному формуванню доказової бази у справах про злочин агресії.

Важливим етапом розвитку міжнародного співробітництва у сфері розслідування злочинів, пов'язаних з агресією росії проти України, стало створення у березні 2022 року за сприяння Євроюсту Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team- JIT) [21]. Її формування відбулося вже через кілька тижнів після початку повномасштабного вторгнення, що свідчить про безпрецедентний рівень міжнародної координації у сфері кримінального правосуддя. До складу Спільної слідчої групи увійшли Україна, шість держав-членів Європейського Союзу- Естонія, Латвія, Литва, Польща,

Румунія та Словаччина, а також Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду, Євроюст і Європол [127, с. 5]. Такий формат співпраці дозволив об'єднати процесуальні та технічні можливості різних держав і міжнародних інституцій для забезпечення більш ефективного документування міжнародних злочинів.

Основною метою діяльності JIT є координація розслідувань та сприяння кримінальному переслідуванню осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів, як у національних юрисдикціях держав-учасниць, так і в межах проваджень, що можуть бути передані до Міжнародного кримінального суду [127, с. 4]. Крім того, діяльність Спільної слідчої групи створює важливу основу для подальшої роботи Спеціального трибуналу щодо злочину агресії, оскільки саме в межах JIT здійснюється накопичення значного масиву доказової інформації, необхідної для майбутніх міжнародних кримінальних проваджень.

Євроюст забезпечує координацію діяльності національних правоохоронних органів і прокуратур держав-учасниць, сприяє обміну доказовою інформацією, організації спільних слідчих дій та узгодженню процесуальних рішень у транскордонних кримінальних провадженнях. Саме в межах цієї інституції було створено Спільну слідчу групу (Joint Investigation Team, JIT) щодо розслідування міжнародних злочинів, вчинених на території України, до якої приєдналися Україна, держави-члени ЄС та Міжнародний кримінальний суд. Такий формат співпраці дозволив забезпечити більш ефективний обмін доказами, уникнути дублювання розслідувань та посилити координацію між різними юрисдикціями.

Крім того, важливу роль у майбутній діяльності Спеціального трибуналу відіграє створений при Євроюсті Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України, діяльність якого спрямована на збір, аналіз та збереження доказів злочину агресії. Саме цей механізм розглядається як одна з основ майбутньої доказової бази Спеціального

трибуналу та важливий елемент міжнародної координації у сфері притягнення до відповідальності за злочин агресії.

Станом на лютий 2026 року результати діяльності Спільної слідчої групи (ЛІТ) свідчать про її високу ефективність та масштабність роботи в умовах триваючого збройного конфлікту. Зокрема, національними органами влади держав-учасниць групи було опитано понад 4000 свідків, що дозволило сформувати значний масив доказової інформації для подальшого використання у кримінальних провадженнях. Водночас українськими правоохоронними органами на території держави проведено понад 40 000 інтерв'ю з потерпілими та свідками, що відображає безпрецедентний обсяг процесуальної роботи у сфері документування міжнародних злочинів [21].

Окремі результати демонструють також активність національних прокуратур держав-учасниць ЛІТ: так, Литовською прокуратурою було видано повідомлення про підозру щодо шести осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів, а Офісом Генерального прокурора України – одне повідомлення про підозру у воєнних злочинах проти цивільної особи. Крім того, Євроюст відіграв ключову координаційну роль, організувавши 26 координаційних нарад між учасниками ЛІТ та іншими національними органами, які здійснюють розслідування основних міжнародних злочинів, вчинених на території України [127, с. 5].

Загалом наведені показники засвідчують не лише інтенсивність міжнародного співробітництва, але й поступове формування стійкої доказової бази, яка може бути використана як у національних кримінальних провадженнях, так і в майбутній діяльності Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Особливе місце в системі міжнародної співпраці посідає Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine- ICPA), створений у

липні 2023 року в Гаазі на базі Євроюсту [127, с. 1]. Його поява стала логічним розвитком уже наявних координаційних механізмів і відповіддю на необхідність окремого, спеціалізованого інструменту для документування та аналізу саме злочину агресії як базового міжнародного злочину, що лежить в основі інших порушень міжнародного права.

ІСРА функціонує як унікальний координаційно-аналітичний центр, у межах якого прокурори та слідчі з різних держав працюють у спільному інституційному середовищі для підтримки розслідувань злочину агресії проти України. Така модель співпраці дозволяє забезпечити не лише оперативний обмін інформацією, але й узгодження правових підходів до кваліфікації дій вищого політичного та військового керівництва держави-агресора.

Фінансування діяльності ІСРА здійснюється за підтримки Європейської Комісії, яка забезпечує його функціонування в межах визначених бюджетних програм із продовженням фінансування щонайменше до грудня 2026 року. Операційна діяльність Центру здійснюється за правової, аналітичної та організаційно-логістичної підтримки Євроюсту, який забезпечує інституційну інтеграцію ІСРА в загальну систему міжнародного кримінального співробітництва [81, ст. 6].

ІСРА відіграє ключову роль у формуванні та підготовці доказової бази для майбутнього Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Його значення полягає насамперед у тому, що саме в межах цього механізму відбувається систематизація, аналіз і узгодження доказів, які стосуються рішень та дій найвищого політичного і військового керівництва держави-агресора. Як зазначає Президент Євроюсту Майкл Шмідт, «злочин агресії- це злочин, вчинений найвищим політичним та військовим керівництвом, і саме на цьому зосереджені наші зусилля щодо притягнення до відповідальності» [82].

У практичному вимірі діяльність ІСПА забезпечує постійну взаємодію між прокурорами держав-учасниць, що дозволяє формувати узгоджену доказову стратегію та підвищувати ефективність розслідувань. У цьому контексті прокурори країн-учасниць підкреслюють, що без безперервного партнерства в межах ІСПА та Спільної слідчої групи (ЖТ) значно ускладнилася б можливість оперативного обміну доказовою інформацією між національними юрисдикціями, а також формування цілісної та переконливої доказової бази для майбутніх судових переслідувань [127, с. 4].

Співпраця Спеціального трибуналу з Європейським Союзом не обмежується виключно сферою збору та обробки доказової інформації. Європейський Союз виступає одним із ключових політичних та інституційних партнерів у процесі створення Трибуналу, а також бере участь у забезпеченні його організаційного та фінансового становлення. Важливим елементом такої взаємодії є також залучення інституцій ЄС до формування загальної системи міжнародного кримінального переслідування злочину агресії, що підкреслює системний характер цієї співпраці.

Станом на 2026 рік до коаліції держав і міжнародних організацій, які підтримують створення та подальше функціонування Спеціального трибуналу, приєдналося 39 держав, а також Європейський Союз і Рада Європи [107, с. 219]. Це свідчить про достатньо широкий рівень міжнародної підтримки ініціативи та поступове формування стійкої багатосторонньої основи для майбутнього інституційного функціонування Трибуналу.

У підсумку співпраця з Європейським Союзом та його агенціями є однією з центральних складових механізму функціонування Спеціального трибуналу, оскільки вона забезпечує комплексний вплив одразу в кількох вимірах- від координації та збирання доказів до фінансової, організаційної та інституційної підтримки його діяльності.

Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України функціонує в інституційних рамках Ради Європи, що безпосередньо визначає особливості його взаємодії з міжнародними організаціями та державами-учасниками [107, с. 116]. Така інституційна прив'язка має принципове значення, оскільки Рада Європи як міжурядова організація, що об'єднує 46 держав, володіє значним досвідом у сфері забезпечення верховенства права, захисту прав людини та розвитку механізмів міжнародного співробітництва у правовій сфері. Саме цей досвід створює міцну нормативну та організаційну основу для ефективного функціонування Трибуналу, його процесуальної взаємодії з іншими міжнародними інституціями та забезпечення високих стандартів міжнародного кримінального правосуддя.

Саме Рада Європи стала першою міжнародною організацією, яка на офіційному рівні закликала до створення спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії проти України. Відповідний заклик було сформульовано вже у квітні 2022 року, тобто лише через два місяці після початку повномасштабного вторгнення росії [72]. Це рішення мало важливе політико-правове значення, оскільки фактично запустило міжнародний процес формування майбутнього механізму кримінальної відповідальності за злочин агресії та заклало основу для подальшої координації між державами та міжнародними організаціями в цьому напрямі.

Подальшим ключовим етапом стало укладення у червні 2025 року Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу, до якої Статут Трибуналу було включено як невід'ємний додаток. Саме ця Угода надала інституційно-правову основу для функціонування Трибуналу, визначила його статус у системі міжнародного кримінального правосуддя та закріпила механізми подальшої співпраці з міжнародними організаціями й державами-учасниками [96].

У межах підготовки до повноцінного функціонування Спеціального трибуналу було створено Авангардну команду, яка виконує ключову

координаційно-підготовчу функцію на етапі інституційного запуску судового органу. Її діяльність спрямована на формування необхідної організаційної, логістичної та правової основи для ефективного старту роботи Трибуналу [94].

Зокрема, Авангардна команда займається опрацюванням та підготовкою проєктів ключових процесуальних документів, включаючи правила процедури та доказування, а також розробкою системи управління судовими справами. Окрему увагу приділено забезпеченню інституційної сумісності майбутніх процесуальних механізмів із загальновизнаними стандартами міжнародного кримінального правосуддя, що має гарантувати ефективність і передбачуваність роботи Трибуналу з моменту його фактичного початку діяльності.

Взаємодія Спеціального трибуналу з Міжнародним кримінальним судом (МКС) є одним із ключових елементів функціонування сучасної системи міжнародного кримінального правосуддя. Її особливість полягає в чіткому розмежуванні юрисдикцій обох інституцій та водночас у їхній практичній взаємодоповнюваності. Як уже зазначалося, юрисдикція Спеціального трибуналу обмежується виключно злочином агресії, тоді як МКС продовжує здійснювати розслідування та судові переслідування за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, вчинені на території України. Таким чином, Трибунал і МКС взаємодоповнюють один одного, а не конкурують.

Відповідно до Угоди про створення Спеціального трибуналу, передбачається можливість паралельного здійснення розслідувань Спеціальним трибуналом та Міжнародним кримінальним судом без взаємного втручання в їхню діяльність [96, ст. 46]. Такий підхід ґрунтується на концепції розподіленої, але узгодженої юрисдикції, яка дозволяє кожній із інституцій діяти в межах власного мандата, водночас забезпечуючи

комплексне охоплення різних категорій міжнародних злочинів, пов'язаних із збройною агресією проти України.

Крім того, очікується укладення між Спеціальним трибуналом і МКС окремих угод про співпрацю, які мають регулювати порядок обміну доказовою інформацією, координацію розслідувальних дій та запобігання можливим процесуальним колізіям між двома юрисдикціями. У таких документах передбачається встановлення чітких механізмів взаємодії, що дозволить забезпечити ефективність проваджень та уникнути дублювання процесуальних дій.

Водночас в офіційних матеріалах зазначається, що у випадку затримання особи, яка перебуває у розшуку та потенційно підпадає під юрисдикцію обох інституцій, пріоритет у здійсненні кримінального переслідування надається Міжнародному кримінальному суду [96, ст. 46]. Це положення підкреслює особливий статус МКС у системі міжнародного кримінального правосуддя та забезпечує узгодженість дій обох органів у практичній площині.

Важливо зазначити, що Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду є повноправним учасником Спільної слідчої групи (JIT), що додатково підкреслює високий рівень інституційної координації між різними міжнародними механізмами кримінального переслідування, залученими до розслідування злочинів, пов'язаних із збройною агресією проти України [128, с. 336]. Така участь дозволяє забезпечити більш узгоджений обмін доказовою інформацією, узгодження слідчих дій та формування єдиних підходів до оцінки доказів у межах різних юрисдикцій.

Таким чином, співпраця Спеціального трибуналу з Міжнародним кримінальним судом ґрунтується на принципах взаємодоповнюваності, координації та недопущення дублювання юрисдикцій. Це дозволяє сформувати цілісну та узгоджену систему міжнародного кримінального

переслідування, спрямовану на забезпечення невідворотності відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

Одним із найважливіших елементів міжнародної співпраці в контексті діяльності Спеціального трибуналу є ефективний механізм збору, збереження та обміну доказовою інформацією. Його значення полягає в тому, що саме від якості та доступності доказової бази залежить можливість подальшого кримінального переслідування осіб, які підпадають під юрисдикцію Трибуналу, а також загальна ефективність міжнародного правосуддя.

Центральне місце в цьому механізмі посідає База даних доказів основних міжнародних злочинів (Core International Crimes Evidence Database- CISED), створена Євроюстом [129, с. 2]. Вона функціонує як спеціалізована цифрова платформа для збирання, систематизації та безпечного зберігання доказових матеріалів, пов'язаних із міжнародними злочинами. CISED забезпечує можливість централізованого доступу уповноважених учасників міжнародних розслідувань до структурованої інформації, що суттєво підвищує ефективність координації між національними органами, міжнародними інституціями та майбутнім Спеціальним трибуналом.

CISED є спеціалізованою судовою базою даних, призначеною для системного збереження, аналізу та накопичення доказів основних міжнародних злочинів. Її функціонування забезпечує централізоване збирання та структурування доказової інформації, що має значення для подальшого міжнародного кримінального переслідування. Станом на лютий 2026 року CISED містила близько 10 000 файлів із доказами, отриманими з 17 держав [129, с. 1]. Такий обсяг матеріалів свідчить про високий рівень міжнародної координації у сфері документування міжнародних злочинів та формування єдиної доказової бази. Євроюст у цьому контексті виконує не лише функцію зберігання інформації, але й її аналітичної обробки. Зокрема, здійснюється виявлення потенційно дублюючих розслідувань, а також надання індивідуальних консультацій щодо різних аспектів розслідування та

судового переслідування справ, пов'язаних із основними міжнародними злочинами.

ІСРА, у свою чергу, здійснює збір, аналіз та систематизацію доказової інформації, а також формування матеріалів для подальшої передачі до Офісу Прокурора Спеціального трибуналу. Його діяльність спрямована на забезпечення якісної підготовки доказової бази для майбутніх кримінальних проваджень щодо злочину агресії. Станом на лютий 2025 року 16 держав передали до CISED понад 3 700 файлів із доказами. Крім того, було впроваджено спеціальний інструмент перекладу, який дозволяє обробляти матеріали, надані національними органами влади, шляхом перекладу з 19 мов на англійську мову, що суттєво підвищує ефективність обміну доказовою інформацією [21]. CISED та ІСРА створюють надійну основу для накопичення доказової бази, яка буде використана Спеціальним трибуналом після початку його повноцінної діяльності.

Важливим аспектом діяльності Спеціального трибуналу є його співпраця з національними правоохоронними органами. Оскільки Трибунал не наділений власними поліцейськими або слідчими структурами, його спроможність забезпечувати затримання підозрюваних, гарантувати їхню явку до суду, а також здійснювати захист свідків і потерпілих повністю залежить від ефективної взаємодії з державами та їхніми компетентними органами.

Арешт та передача підозрюваних є критично важливими для ефективного функціонування будь-якого міжнародного кримінального трибуналу. У наукових дослідженнях з міжнародного кримінального права підкреслюється, що саме ці елементи міжнародного співробітництва належать до найбільш складних і проблемних, оскільки вони безпосередньо зачіпають питання державного суверенітету та гарантій прав людини [60].

Україна вже здійснює необхідні законодавчі кроки для забезпечення такої співпраці. Законопроекти, підтримані Урядом України, передбачають детальне врегулювання процедур арешту та тимчасової передачі осіб, гарантій прав затриманих, виконання рішень Спеціального трибуналу, а також механізмів взаємодії з іноземними державами щодо виконання його запитів.

Захист свідків є ще одним ключовим напрямом міжнародної співпраці. Міжнародний досвід свідчить, що ефективний механізм захисту свідків є критично важливою умовою успішного функціонування будь-якого міжнародного кримінального трибуналу, особливо у випадках розслідування злочинів, вчинених в умовах триваючого збройного конфлікту [96, ст. 21]. У таких обставинах ризики тиску, залякування або переслідування свідків є суттєво підвищеними, що зумовлює необхідність створення комплексної системи їхнього захисту.

Відповідно до Статуту Спеціального трибуналу, до компетенції Секретаріату належить створення Відділу роботи з потерпілими та свідками, який забезпечуватиме їхню безпеку, психологічну підтримку та необхідні процесуальні гарантії протягом усього провадження.

Важливо зазначити, що українські національні органи влади вже активно залучені до розслідувань, які здійснюються в межах ІСРА, і після створення Спеціального трибуналу зможуть передавати матеріали розслідувань та проваджень, пов'язаних зі злочином агресії, до його Офісу Прокурора [127, с. 4]. Такий підхід забезпечує безперервність процесу кримінального переслідування та дозволяє уникнути втрати доказової бази.

Незважаючи на значний прогрес у створенні механізмів міжнародної співпраці для Спеціального трибуналу, існує низка викликів, які потребують подальшого вирішення.

По-перше, йдеться про проблему гармонізації стандартів допустимості доказів між різними правовими системами. Докази, зібрані українськими слідчими органами, міжнародними місіями, іноземними прокурорами або неурядовими організаціями, можуть суттєво відрізнятися за порядком отримання та процесуальним оформленням. У зв'язку з цим у науковій літературі підкреслюється необхідність вироблення єдиних критеріїв допустимості та оцінки доказів у межах діяльності Трибуналу [42, с. 341].

По-друге, йдеться про проблему імунітетів вищих посадових осіб. Як уже зазначалося в попередніх підрозділах, Статут Трибуналу не передбачає персональних імунітетів, однак на практиці держави можуть демонструвати обережність або неохоче співпрацювати у питаннях арешту та передачі осіб, які потенційно можуть посилатися на імунітет відповідно до національного законодавства або норм міжнародного звичаєвого права.

По-третє, актуальною залишається проблема фінансування. Попри значні внески з боку Європейського Союзу та держав-учасниць Розширеної часткової угоди, питання довгострокової фінансової стійкості Спеціального трибуналу залишається відкритим і потребує стабільних та прогнозованих джерел забезпечення його діяльності.

По-четверте, йдеться про проблему гарантування безпеки свідків і потерпілих у довгостроковій перспективі. Оскільки провадження щодо злочину агресії матимуть тривалий характер, міжнародний механізм їхнього захисту повинен діяти не лише на стадії судового розгляду, але й протягом усього періоду функціонування Трибуналу, включно з етапами розслідування та виконання процесуальних рішень.

Незважаючи на зазначені виклики, перспективи міжнародної співпраці у контексті діяльності Спеціального трибуналу загалом оцінюються як позитивні. Широке міжнародне визнання, підтримка з боку провідних міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, Європейського Союзу та

ООН, а також значна кількість держав-учасниць коаліції свідчать про наявність стійкої політичної та фінансової підтримки цього механізму.

Співпраця Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України з міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами є невід'ємною умовою його ефективного функціонування. Оскільки Трибунал не матиме власних слідчих підрозділів і поліцейських структур, його спроможність здійснювати розслідування, забезпечувати арешт і передачу підозрюваних, збирати та аналізувати докази, а також гарантувати захист свідків і потерпілих повністю залежатиме від взаємодії з державами та міжнародними організаціями.

Найважливішими партнерами Спеціального трибуналу є Європейський Союз (зокрема Євроюст), Рада Європи, яка забезпечує інституційну та договірну основу його створення, а також Міжнародний кримінальний суд, з яким Трибунал функціонує на засадах взаємодоповнюваності. Важливу роль у формуванні доказової бази відіграють Спільна слідча група (JIT), Міжнародний центр з переслідування злочину агресії (ICPA) та База даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED), які разом створюють комплексну систему збору, збереження та аналітичної обробки доказової інформації, що буде використана в майбутніх провадженнях Трибуналу.

Україна вже вжила необхідних законодавчих заходів для забезпечення ефективної співпраці зі Спеціальним трибуналом, зокрема шляхом внесення змін до Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу. Ці зміни передбачають визначення центральних органів взаємодії, а також детальне регулювання процедур передачі кримінальних проваджень, виконання запитів Трибуналу та забезпечення захисту свідків і потерпілих у межах відповідних процесуальних гарантій.

Незважаючи на наявні виклики, зокрема гармонізацію стандартів доказів, питання імунітетів, фінансування та довгостроковий захист свідків,

широка міжнародна підтримка та значний прогрес у розбудові механізмів співпраці свідчать про наявність належних передумов для ефективного функціонування Спеціального трибуналу та забезпечення невідворотності відповідальності за злочин агресії проти України.

Висновки до розділу 3

Необхідність створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України зумовлена юрисдикційним вакуумом, який виник через обмеження юрисдикції МКС та неможливість створення *ad hoc* трибуналу на підставі Глави VII Статуту ООН. Правовою підставою створення Трибуналу стала Угода між Україною та Радою Європи від 25 червня 2025 року, ратифікована Верховною Радою України. Цей механізм є безпрецедентним у міжнародному кримінальному праві, оскільки вперше створюється спеціалізований судовий орган, предметна юрисдикція якого обмежується виключно злочином агресії, що дозволяє подолати інституційну не здатність Ради Безпеки ООН.

Подальшим кроком стало підписання 15 травня 2026 року в Кишиневі Розширеної часткової угоди, ухваленої резолюцією Комітету міністрів Ради Європи, до якої приєдналися 36 держав-членів Ради Європи, Європейський Союз, Австралія та Коста-Рика, що засвідчило перехід до практичної фази функціонування Трибуналу.

Юрисдикція Спеціального трибуналу визначається його Статутом, який ґрунтується на ст. 8 bis Римського статуту. Персональна юрисдикція обмежується вищим військово-політичним керівництвом росії («лідерська клаузула»), часова юрисдикція охоплює період з 20 лютого 2014 року (початок окупації Криму) як єдиний триваючий акт агресії. Інституційна структура Трибуналу (Судові палати, Офіс Прокурора, Секретаріат, Керівний комітет) забезпечує незалежність та ефективність правосуддя, а відсутність персональних імунітетів для чинних глав держав та інших високопосадовців

відповідає сучасним стандартам міжнародного кримінального права. Процесуальна модель передбачає загальновизнані гарантії справедливого суду, включаючи право на захист, презумпцію невинуватості, змагальність, а також можливість заочного провадження (*in absentia*) з підвищеними процесуальними гарантіями.

Ефективне функціонування Спеціального трибуналу неможливе без тісної співпраці з міжнародними організаціями (Рада Європи, ЄС, Євроуст, МКС) та національними правоохоронними органами, оскільки Трибунал не має власних слідчих і поліцейських підрозділів. Ключову роль у формуванні доказової бази відіграють ЛІТ, ІСРА та СІСЕС. Україна вже здійснила необхідні законодавчі зміни для забезпечення взаємодії з Трибуналом, визначивши Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції як центральні органи такої співпраці. Незважаючи на наявні виклики (гармонізація стандартів доказів, фінансування, захист свідків), широка міжнародна підтримка (36 держав, ЄС, Рада Європи) створює належні передумови для забезпечення невідворотності відповідальності за злочин агресії проти України.

Висновки

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне дослідження міжнародно-правового механізму притягнення вищого військово-політичного керівництва росії за злочин агресії проти України. Актуальність обраної теми зумовлена безпрецедентним характером збройної агресії росії, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, а також необхідністю заповнення юрисдикційного вакууму в системі міжнародної кримінальної юстиції щодо переслідування вищого керівництва держави-агресора. Проведене дослідження дозволило досягти поставленої мети та вирішити визначені завдання, результатом чого стали такі основні висновки, узагальнення та практичні рекомендації.

На підставі аналізу положень Статуту ООН, Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., практики Міжнародного суду ООН, зокрема рішення у справі «Нікарагуа проти США» 1986 р., а також робіт Комісії міжнародного права ООН доведено, що заборона застосування сили або погрози силою, закріплена в п. 4 ст. 2 Статуту ООН, є імперативною нормою загального міжнародного права (*jus cogens*). Імперативний характер цієї норми означає, що держави не можуть відступати від неї за жодних обставин, включно з укладенням міжнародних договорів, а її порушення розглядається як посягання на фундаментальні цінності всього міжнародного співтовариства, що породжує зобов'язання *erga omnes*. Збройна агресія росії проти України становить грубе порушення цієї імперативної норми, а жодна зі спроб росії обґрунтувати свої дії (посилання на превентивну самооборону, захист населення, «денацифікацію» чи запобігання геноциду) не відповідає загальновизнаним виняткам з принципу заборони застосування сили, передбаченим Статутом ООН.

У результаті дослідження поняття, елементів та ознак злочину агресії в сучасному міжнародному праві встановлено, що цей злочин є «найвищим міжнародним злочином» (*the supreme international crime*), який створює

передумови для вчинення всіх інших міжнародних злочинів. Його юридична конструкція, закріплена в ст. 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду, передбачає два взаємопов'язані рівні: акт агресії держави, який за характером, тяжкістю та масштабом є грубим порушенням Статуту ООН, та індивідуальну кримінальну відповідальність особи, яка фактично здатна контролювати або спрямовувати політичні чи воєнні дії держави (лідерська клаузула). Обов'язковими елементами складу злочину агресії є: а) планування, підготовка, ініціювання або здійснення акту агресії; б) вчинення акту агресії, який за характером, тяжкістю та масштабом становить явне порушення Статуту ООН; в) наявність умислу та усвідомлення особою фактичних обставин, що свідчать про незаконний характер застосування сили. Така конструкція дозволяє зосередити кримінальне переслідування на вищому політичному та військовому керівництві держави-агресора, уникаючи надмірного розширення кола суб'єктів відповідальності.

На основі аналізу фактичних обставин та юридичних ознак встановлено, що дії росії з 20 лютого 2014 року- окупація та подальша анексія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, підтримка та пряма участь у збройному конфлікті на території Донецької та Луганської областей, а також повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року- становлять єдиний триваючий акт агресії (continuing act of aggression). Цей висновок підтверджується положеннями Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії», резолюціями ГА ООН ES-11/1 (2022 р.) та ES-11/7 (2025 р.), рішеннями Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини у міждержавних справах «Україна проти Росії (щодо Криму)» та «Україна та Нідерланди проти Росії», а також національним законодавством України. Дії росії відповідають усім ознакам акту агресії, передбаченим ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX), включно з вторгненням,

окупацією, анексією, бомбардуваннями, блокадою портів та направленням нерегулярних збройних формувань.

Здійснена міжнародно-правова кваліфікація дій росії засвідчила, що агресія супроводжується систематичними та масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права. Встановлено, що систематичні катування українських військовополонених та цивільних осіб, примусове переміщення та депортація дітей, сексуальне насильство, атаки на цивільну інфраструктуру кваліфікуються як воєнні злочини (ст. 8 Римського статуту) та злочини проти людяності (ст. 7 Римського статуту), а окремі діяння - як акти геноциду (ст. 6 Римського статуту). Ці злочини не є поодинокими чи випадковими, а становлять частину широкомасштабної та систематичної політики, реалізованої за вказівкою або з відома вищого військово-політичного керівництва росії, що створює підстави для застосування концепції командної відповідальності відповідно до ст. 28 Римського статуту. Визнання цих діянь міжнародними злочинами підтверджується рішеннями Міжнародного кримінального суду, зокрема видачею ордерів на арешт вищих посадових осіб росії, рішеннями ЄСПЛ, доповідями Незалежної міжнародної комісії ООН та міжнародних правозахисних організацій.

Обґрунтовано, що існуючі міжнародні механізми кримінальної юстиції не здатні забезпечити притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва росії саме за злочин агресії. Це зумовлено, по-перше, обмеженою юрисдикцією Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії, яка відповідно до ст. 8 bis та ст. 15 bis Римського статуту не поширюється на громадян держав, що не є учасниками Статуту (як росія), без передачі ситуації Радою Безпеки ООН, та, по-друге, неможливістю ухвалення Радою Безпеки ООН відповідного рішення через застосування росії права вето. Унаслідок цього утворився «юрисдикційний вакуум», для подолання якого єдиним ефективним і легітимним правовим шляхом визнано створення спеціального міжнародного трибуналу на основі багатосторонньої

угоди. Підписання 25 червня 2025 року Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, її подальша ратифікація Верховною Радою України, а також створення підготовчої команди трибуналу та виділення Європейським Союзом фінансування стали ключовими етапами інституціоналізації цього механізму та свідчать про формування стійкого міжнародного консенсусу щодо необхідності притягнення до відповідальності вищого керівництва держави-агресора.

Важливим етапом розширення міжнародної підтримки стало підписання 15 травня 2026 року в Кишиневі Розширеної часткової угоди, до якої приєдналися 36 держав, Європейський Союз, Австралія та Коста-Рика, що засвідчило безпрецедентний рівень міжнародної легітимності Спеціального трибуналу та створило належні передумови для його практичного функціонування, початковий етап якого розпочнеться в Гаазі

У результаті аналізу юрисдикції, складу та процедури Спеціального трибуналу встановлено, що його предметна юрисдикція обмежується виключно злочином агресії, що забезпечує чітке розмежування компетенції з Міжнародним кримінальним судом, який продовжує здійснювати переслідування за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Часова юрисдикція трибуналу охоплює весь період з 20 лютого 2014 року, територіальна- всю міжнародно визнану територію України в межах кордонів 1991 року, включаючи тимчасово окуповані території. Персональна юрисдикція поширюється виключно на осіб, які належать до вищого політичного та військового керівництва росії, при цьому Статут трибуналу не передбачає жодних персональних імунітетів. Інституційна структура будується за класичною трикомпонентною моделлю (судові палати, офіс прокурора, секретаріат), а фінансування та адміністративне забезпечення здійснюватиметься через механізм Розширеної часткової угоди Ради Європи, що має гарантувати стабільність і незалежність трибуналу. Процесуальна

модель ґрунтується на загальновизнаних міжнародних стандартах справедливого суду та передбачає можливість заочного провадження за умов дотримання підвищених процесуальних гарантій, що є обґрунтованим з огляду на високу ймовірність ухилення обвинувачених від правосуддя.

Досліджено механізми співпраці Спеціального трибуналу з міжнародними організаціями та національними правоохоронними органами. Встановлено, що ключовими партнерами трибуналу є Європейський Союз (зокрема Євроюст), Рада Європи та Міжнародний кримінальний суд, а взаємодія з ними ґрунтується на принципах взаємодоповнюваності, координації та недопущення дублювання юрисдикцій. Спільна слідча група (ІІТ), Міжнародний центр з переслідування злочину агресії (ІСРА) та База даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED) утворюють комплексну систему збору, збереження та аналітичної обробки доказової інформації, яка буде використана в провадженнях трибуналу. Україна вже здійснила необхідні законодавчі кроки для забезпечення ефективної співпраці, ратифікувавши Римський статут, Угоду про створення трибуналу та ініціювавши зміни до Кримінального кодексу і Кримінального процесуального кодексу, якими визначено центральні органи взаємодії (Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України), врегульовано процедури передачі кримінальних проваджень, виконання процесуальних запитів і захисту свідків та потерпілих.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності за злочин агресії та підвищення ефективності функціонування Спеціального трибуналу.

Напрямом удосконалення інституційного механізму міжнародної безпеки є реформування Ради Безпеки ООН з метою обмеження права вето постійних членів у випадках, коли йдеться про акти агресії або масові порушення прав людини. Враховуючи історичний прецедент зміни

постійного члена РБ ООН без його згоди (Резолюція ГА ООН 2758 від 25 жовтня 1971 р.), доцільним є опрацювання можливості ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН рішення про позбавлення росії статусу постійного члена Ради Безпеки в разі подальшої ескалації агресії та систематичного блокування рішень, спрямованих на підтримання міжнародного миру та безпеки.

З метою забезпечення повноцінного функціонування Спеціального трибуналу необхідно пришвидшити створення його інституційної інфраструктури, завершити формування Авангардної команди, затвердити правила процедури та доказування, а також забезпечити стабільне та прогнозоване фінансування за рахунок Розширеної часткової угоди Ради Європи та добровільних внесків держав-партнерів.

Для усунення термінологічної неузгодженості та зміцнення правової позиції України в міжнародних судових інстанціях доцільним є ухвалення на законодавчому рівні єдиного нормативно-правового акта, який чітко визначить міжнародно-правову кваліфікацію дій росії як агресії, уніфікує термінологію, що використовується в національному законодавстві для позначення подій на сході України та повномасштабного вторгнення, і встановить правові рамки для співпраці зі Спеціальним трибуналом та МКС.

У сфері вдосконалення правозастосовної практики необхідним є розроблення уніфікованих стандартів допустимості доказів, отриманих з різних юрисдикцій, зокрема цифрових доказів та даних із відкритих джерел (OSINT), а також запровадження чітких протоколів обміну інформацією між ICRA, CICED, JIT та майбутнім трибуналом. Це дозволить уникнути процесуальних колізій та забезпечити ефективне використання вже зібраної доказової бази.

З огляду на триваючий характер збройного конфлікту та високі ризики для свідків і потерпілих, пріоритетним завданням є створення комплексної міжнародної програми захисту свідків та потерпілих у справах щодо злочину агресії, яка діятиме протягом усього періоду функціонування трибуналу, включно з етапом виконання вироків. Така програма має передбачати заходи фізичного захисту, психологічної підтримки, забезпечення конфіденційності даних, а також можливість переселення осіб, які перебувають під загрозою.

Проведене дослідження засвідчує, що створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є не лише реакцією на конкретний акт агресії, а й важливим прецедентом для розвитку міжнародного кримінального права. Уперше в історії формується спеціалізований міжнародний судовий орган, предметною юрисдикцією якого є виключно злочин агресії, що свідчить про здатність міжнародного співтовариства адаптувати правові інструменти до умов, коли класичні механізми виявляються неефективними або заблокованими політичними факторами. Ефективне функціонування цього механізму має забезпечити невідворотність покарання для вищого військово-політичного керівництва держави-агресора та сприяти відновленню довіри до міжнародного правопорядку загалом.

Список використаних джерел

1. Aggression against Ukraine : resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022. UN Doc. A/RES/ES-11/1.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290> (дата звернення: 18.05.2026).
2. Akande D., Tzanakopoulos A. The crime of aggression, the ICC and Ukraine. *Journal of Conflict and Security Law*. 2022. Vol. 27, No. 1. P. 52.
3. Ambos K. Establishing a special tribunal for the aggression against Ukraine? *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*. 2022. Nr. 6. S. 52.
4. Андрейченко С. Право на самооборону в міжнародному праві. *Наукові записки*. 2020. № 3. С. 50.
URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c855d5f9-b3eb-4d59-812d-921670b9f35c/content> (дата звернення: 18.05.2026).
5. Антонович М. М. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 10. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/09a26f10-8ca7-4c0c-93b2-84f7be6cd921/content> (дата звернення: 18.05.2026).
6. Антонович М. Міжнародне публічне право. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 516 с.
7. Bassiouni M. C. *Introduction to international criminal law*. 2nd rev. ed. Leiden : Brill, 2013. 1124 p.
8. Cassese A. *International criminal law*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 400 p.
9. Clark R. S. Negotiating provisions defining the crime of aggression, its elements and the conditions for ICC exercise of jurisdiction over it. *European Journal of International Law*. 2009. Vol. 20, No. 4. P. 1103–1115.
URL: <https://scispace.com/pdf/negotiating-provisions-defining-the-crime-of-aggression-its-aqpxf9myxv.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

10. Core group on the special tribunal. 39 states and the EU agree on legal instruments. Press release, September 2025.

URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/council-europe/core-group-finalised-technical-work-draft-documents-establishment-special-tribunal-crime-aggression_en?s=51 (дата звернення: 18.05.2026).

11. Council of Europe. Options for the establishment of a tribunal for the prosecution of the crime of aggression against Ukraine. Strasbourg : Council of Europe, 2023. 20 p. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/special-tribunal-for-ukraine-broad-support-for-council-of-europe-agreement> (дата звернення: 18.05.2026).

12. Council Regulation (EU) 2026/506 of 23 April 2026 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Official Journal of the European Union. L 106, 24.04.2026. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2026/506/oj> (дата звернення: 18.05.2026).

13. Crawford J. Brownlie's principles of public international law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. 885 p.

URL: https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bewerbung/Materials/Crawford-Sources_of_International_Law.pdf (дата звернення: 18.05.2026).

14. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An introduction to international criminal law and procedure. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 720 p.

15. Definition of aggression : General Assembly resolution 3314 (XXIX). United Nations – Office of Legal Affairs.

URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html> (дата звернення: 18.05.2026).

16. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : Декларація Організації Об'єднаних Націй від

- 24.10.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 18.05.2026).
- 17.Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 30.11.1993.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_911#Text (дата звернення: 18.05.2026).
- 18.ECHR finds Russia responsible for downing MH17; summary executions; torture & other mass-scale crimes in Ukraine. Human Rights in Ukraine.
URL: <https://khp.org/en/1608814799> (дата звернення: 18.05.2026).
- 19.Елементи злочинів (складова частина статті 9 Римського статуту Міжнародного кримінального суду) : документ Міжнародного кримінального суду від 09.09.2002 (з наступними змінами). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).
- 20.Eurojust. Establishment of the International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine (ICPA). The Hague : Eurojust Press Release, 03.07.2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/ukraine-international-centre-prosecution-russias-crime-aggression-against-ukraine-starts-operations-2023-07-03_en (дата звернення: 18.05.2026).
- 21.Eurojust. Joint investigation team on alleged core international crimes committed in Ukraine. The Hague : Eurojust, 2022.
URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine> (дата звернення: 18.05.2026).
- 22.European Commission. Communication on ensuring accountability for crimes committed in connection with Russia's war of aggression against Ukraine.
URL: [https://search.coe.int/cm#%7B\"CoEIdentifier\":\"0900001680a86aa5\"\],\[\"sort\":\"\[\"CoEValidationDate%20Descending\"\]%7D](https://search.coe.int/cm#%7B\) (дата звернення: 18.05.2026).

23. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: right to a fair trial (criminal limb). Strasbourg : ECtHR, 2022.
URL: https://icct.nl/sites/default/files/import/publication/guide_art_6_criminal_en_g.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
24. European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). Official Journal of the European Union. 2023. C 214. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2023_214_R_0011 (дата звернення: 18.05.2026).
25. Foreign Minister Baiba Braže: the presence of 39 countries in a meeting on a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine shows the overwhelming support for it to be established. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia. URL: <https://www.mfa.gov.lv/en/article/foreign-minister-baiba-braze-presence-39-countries-meeting-special-tribunal-crime-aggression-against-ukraine-shows-overwhelming-support-it-be-established> (дата звернення: 18.05.2026).
26. Frequently asked questions – a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Permanent Mission of the Republic of Latvia to the United Nations. URL: <https://www2.mfa.gov.lv/en/newyork/news/69560-frequently-asked-questions-a-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine> (дата звернення: 18.05.2026).
27. General Assembly demands return of Ukrainian children by Russia. United Nations Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/306501-general-assembly-demands-return-ukrainian-children-russia> (дата звернення: 18.05.2026).
28. Гуменюк К. Міжнародно-правова відповідальність за злочин агресії. Правова держава. 2021. № 4. С. 77–83.
29. Гутник В. Збройна агресія російської федерації проти України: міжнародно-правові засоби постконфліктного врегулювання : монографія. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2025. 152 с.

30. Happold M. The proposed special tribunal for aggression against Ukraine: personal jurisdiction. *International & Comparative Law Quarterly*. 2023. Vol. 72, No. 1. P. 1–12.
31. Herbert F. Jus cogens and the Russian aggression against Ukraine. *European Journal of International Law*. 2022. Vol. 33, No. 4. P. 1025–1048.
URL: https://www.researchgate.net/publication/390424483_Peremptory_Norms_of_General_International_Law_Ius_Cogens_and_Russia's_Aggression_Against_Ukraine (дата звернення: 18.05.2026).
32. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine. IWPR. URL: <https://iwpr.net/global-voices/international-centre-prosecution-crime-aggression-against-ukraine> (дата звернення: 18.05.2026).
33. International Criminal Court. Rules of procedure and evidence. The Hague : ICC, 2013. 98 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).
34. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Prosecutor v. Milošević, decision on preliminary motions. Case No. IT-02-54, 8 November 2001.
URL: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/tdec/en/1110873516829.htm (дата звернення: 18.05.2026).
35. International Law Commission. Yearbook of the International Law Commission, 1966. Vol. II. New York : United Nations, 1967. 280 p.
URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1967_v2.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
36. Історичне рішення: ЄСПЛ визнав системні та масові порушення прав людини росією на окупованих територіях України. Головна сторінка.
URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/istoricne-risenna-espl-viznav-sistemni-ta-masovi-porushennya-prav-lyudyny-rosiyeu-na-okupovanih-teritoriyah-ukrayini>

- [porusenna-prav-ludini-vcineni-rosieiu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini](#) (дата звернення: 18.05.2026).
37. Коментар МЗС щодо доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні від 10.03.2026.
URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-dopovidi-nezalezhnoyi-mizhnarodnoyi-komisiyi-oon-z-rozsliduvannya-porushen-v-ukrayini> (дата звернення: 18.05.2026).
38. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2026).
39. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1984.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 18.05.2026).
40. Кононенко В. Принцип незастосування сили в міжнародному праві. Український часопис міжнародного права. 2019. № 1. С. 117.
URL: https://www.researchgate.net/publication/387689195_The_principle_of_prohibition_of_the_threat_of_force_from_the_position_of_the_UN_International_Court_of_Justice (дата звернення: 18.05.2026).
41. Кориневич А. О. Питання зміни постійного члена Ради безпеки ООН: приклад Китаю. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 121, ч. 1. С. 176.
42. Kress C., von Holtzendorff L. The special tribunal for the crime of aggression against Ukraine: a legal assessment. Journal of International Criminal Justice. 2023. Vol. 21, No. 1. P. 351.
URL: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/pyil/article/view/5694/4213> (дата звернення: 18.05.2026).

- 43.Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.05.2026).
44. Leigh M. Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). American Journal of International Law. 1984. Vol. 78, No. 4. P. 894–897.
DOI: <https://doi.org/10.2307/2202203> (дата звернення: 18.05.2026).
45. Lisna I. From Maidan to war: legal qualification and international dimensions of the armed conflict between Russia and Ukraine. Actual Problems of International Relations. 2025. Vol. 68, No. 4. P. 29–39.
URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/9850/9555> (дата звернення: 18.05.2026).
46. Львівська заява Коаліції держав зі створення Спеціального трибуналу від 09.05.2025. URL: <https://mfa.gov.ua/news/lvivska-zayava-shchodo-zavershennya-roboti-koalitsiyi-derzhav-zi-stvorenniya-specialnogo-tribunalu-shchodo-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 18.05.2026).
47. McDougall C. The crime of aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 382 p.
48. McDougall C. The crime of aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 488 p.
49. Meguro M. The leadership clause and the crime of aggression. International Criminal Law Review. 2019. Vol. 19, No. 1. P. 46.
URL: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3645&context=facpub> (дата звернення: 18.05.2026).
50. Мельниченко В. Імперативні норми міжнародного права: поняття та значення. Право України. 2018. № 5. С. 22–28.
51. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.12.2006.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.05.2026).

52. Міжнародний кримінальний трибунал для Російської Федерації. Вікіпедія.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_кримінальний_трибунал_для_Російської_Федерації (дата звернення: 18.05.2026).

53. Налагодження співпраці між МКС і Спеціальним трибуналом переслідування злочину агресії, вчиненого щодо України. Just Security.

URL: <https://www.justsecurity.org/83767/cooperative-relationship-icc-and-special-tribunal-russian-aggression-ukraine-ua/> (дата звернення: 18.05.2026).

54. New report: the special tribunal for the crime of aggression against Ukraine: legal assessment and policy recommendations. Asser Institute.

URL: <https://www.asser.nl/news/new-report-the-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine-legal-assessment-and-policy-recommendations/> (дата звернення: 18.05.2026).

55. Nowak M. UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR commentary. 2nd ed. Kehl : N.P. Engel, 2005. 892 p.

56. Нюрнберзький процес. Вікіпедія.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нюрнберзький_процес (дата звернення: 18.05.2026).

57. O'Connell M. E. The prohibition of the use of force. In: The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law / ed. by M. Weller. Oxford : Oxford University Press, 2015. P. 89–119.

URL: https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061&context=book_chapters (дата звернення: 18.05.2026).

58. Oleksandr Merezhko: the international judicial body will inevitably hold russian war criminals accountable for aggression against Ukraine. Верховна Рада України.

URL: <https://www.rada.gov.ua/en/news/News/263968.html> (дата звернення: 18.05.2026).

59.Ovsianiuk D., Ustymenko O. Exchange of information as a form of international cooperation in combating drug trafficking. *Novum Jus*. 2024. Vol. 18, No. 1. P. 40–60.

URL: https://www.researchgate.net/publication/379919109_Exchange_of_information_as_a_form_of_international_cooperation_in_combating_drug_trafficking (дата звернення: 18.05.2026).

60.Owoche A. Methods of judicial cooperation and the procedure for enforcement under international law; identifying the nexus between theory and practice. *Newport International Journal of Current Research in Humanities and Social Sciences*. 2024. Vol. 4, No. 3. P. 5–12.

URL: https://www.researchgate.net/publication/380693855_Methods_of_Judicial_Cooperation_and_the_Procedure_for_Enforcement_Under_International_Law_Identifying_the_Nexus_between_Theory_and_Practice (дата звернення: 18.05.2026).

61.Pérez-León-Acevedo J. UN-backed hybrid criminal tribunals (HCTs): viable options in international criminal justice? *International Criminal Law Review*. 2022. Vol. 22, No. 5-6. P. 5–15.

62.Пилипенко В. П. До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 131–136.

URL: https://legalnovels.in.ua/journal/13_2021/22.pdf (дата звернення: 18.05.2026).

63.Питання виконання Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2022 № 434-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2022-p#Text> (дата звернення: 18.05.2026).

64. Питання та відповіді: наказ міжнародного суду ООН про тимчасові заходи у справі України проти Російської Федерації. Just Security.

URL: <https://www.justsecurity.org/80814/qa-icj-order-on-provisional-measures-ukraine-russia-ua/> (дата звернення: 18.05.2026).

65. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Офіційний вебпортал парламенту України.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text (дата звернення: 18.05.2026).

66. Post H. The state of the International Criminal Court, of special tribunals and of international criminal law: a concise review. Netherlands International Law Review. 2022. Vol. 69. P. 361–382.

67. Про внесення змін до Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг. Офіційний вебпортал парламенту України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1325-2024-п#Text> (дата звернення: 18.05.2026).

68. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 18.05.2026).

69. Про оборону України. Офіційний вебпортал парламенту України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 18.05.2026).

70. Процес створення Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України вийшов на фінішну пряму. Юридична Газета. URL: [https://yur-](https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/proces-stvorenniya-spectribunalu-shchodo-zlochinu-)

[gazeta.com/dumka-eksperta/proces-stvorenniya-spectribunalu-shchodo-zlochinu-](https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/proces-stvorenniya-spectribunalu-shchodo-zlochinu-)

- [agresiyi-proti-ukrayini-viyshov-na-finishnu-pryamu-.html](https://www.researchgate.net/publication/371647640_Genesis_of_legal_cooperation_of_international_criminal_courts_with_states) (дата звернення: 18.05.2026).
71. Prysiazhniuk S. Genesis of legal cooperation of international criminal courts with states. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. 2023. Vol. 76, No. 2. P. 45–55.
URL: https://www.researchgate.net/publication/371647640_Genesis_of_legal_cooperation_of_international_criminal_courts_with_states (дата звернення: 18.05.2026).
72. Рада Європи розпочала офіційний процес створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/rada-yevropi-rozpochala-oficijnij-proces-stvorenniya-specialnogo-tribunalu-shchodo-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 18.05.2026).
73. Реєстр збитків для України. Рада Європи. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/> (дата звернення: 18.05.2026).
74. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України» від 02.03.2022 (див. п. 1).
75. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/7 «Просування всеосяжного, справедливого та сталого миру в Україні» від 24.02.2025.
URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/7> (дата звернення: 18.05.2026).
76. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 (A/68/L.39 and Add.1) 68/262. Territorial integrity of Ukraine.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883> (дата звернення: 18.05.2026).
77. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут від 17.07.1998.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.05.2026).
78. Рішення Європейського суду з прав людини у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)».

URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NZ251144> (дата звернення: 18.05.2026).

79.Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» щодо застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 02.02.2024. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20240202-pre-01-00-en.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

80.Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 31.01.2024. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-en.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

81.Рішення Палати попереднього провадження Міжнародного кримінального суду щодо юрисдикції у справі про ситуацію в Україні від 17.03.2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180763aa7.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

82.Санкції проти росії. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf> (дата звернення: 18.05.2026).

83.Савчук К. О. Міжнародно-правова кваліфікація агресії російської федерації в Криму та на сході України. Судова апеляція. 2018. № 4 (53). С. 134–149.

84.Schabas W. An introduction to the International Criminal Court. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 560 p. URL: <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/00069751.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

85. Schabas W. The International Criminal Court: a commentary on the Rome Statute. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2016. 1590 p.
URL: https://www.academia.edu/114164471/William_A_Schabas_The_International_Criminal_Court_A_Commentary_on_the_Rome_Statute_Oxford_Oxford_University_Press_2_Aufl_2016_XCII_1589_S (дата звернення: 18.05.2026).
86. Систематичні тортури українських військовополонених у Росії. Human Rights Watch. 2025. 11 грудня. URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2025/12/11/russias-systematic-torture-of-ukrainian-pows> (дата звернення: 18.05.2026).
87. Sluiter G. et al. International criminal procedure: principles and rules. Oxford : Oxford University Press, 2013. 875 p.
88. Спеціальний трибунал для України щодо злочину агресії — роль Генеральної Асамблеї ООН. Just Security. URL: <https://www.justsecurity.org/85131/special-tribunal-ukraine-crime-of-aggression-role-of-un-ua/> (дата звернення: 18.05.2026).
89. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. IntSecurity Analytics. URL: <https://analytics.intsecurity.org/special-tribunal-ukraine/> (дата звернення: 18.05.2026).
90. Спецтрибунал щодо злочину агресії є важливим кроком для усунення прогалини в міжнародному праві — експерт. Укрінформ.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/4086225-spectribunal-sodo-zlocinu-agresii-e-vazlivim-krokom-dla-usunenna-progalini-v-miznarodnomu-pravi-ekspert.html> (дата звернення: 18.05.2026).
91. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 18.05.2026).
92. Створено спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України. Український інститут національної пам'яті.

URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-specialnyy-trybunal-dlya-pokarannya-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayiny> (дата звернення: 18.05.2026).

93. Теорія міжнародного права. Харків : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 224

с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Bihnyak-O.V-Teoriya-mizhnarodnoho-prava.pdf (дата звернення: 18.05.2026).

94. The Council of Europe's gambit: redefining international criminal justice through Ukraine's special tribunal. Cambridge International Law Journal.

URL: <https://cilj.co.uk/the-council-of-europes-gambit-redefining-international-criminal-justice-through-ukraines-special-tribunal/> (дата звернення: 18.05.2026).

95. The Crime of Aggression. Coalition for the International Criminal Court.

URL: <https://coalitionfortheicc.org/crime-aggression-July-2025> (дата звернення: 18.05.2026).

96. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України : Угода від 25.06.2025.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 18.05.2026).

97. Україна і Рада Європи підписали Угоду про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Council of Europe.

URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/ukraine-and-the-council-of-europe-sign-agreement-on-establishing-a-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine> (дата звернення: 18.05.2026).

98. 20-й пакет санкцій ЄС: як Європа обмежує здатність росії продовжувати агресію. Міністерство оборони України. 23.04.2026.

URL: <https://mod.gov.ua/explanation/20-j-paket-sankcij-ye-s-yak-yevropa-obmezhuye-zdatnist-rosiyi-prodovzhuvati-agresiyu> (дата звернення: 18.05.2026).

99. UN report: civilian detainees subjected to troubling patterns of torture and ill treatment since Russia's full scale attack on Ukraine. UN Geneva – Multimedia Newsroom. URL: <https://www.unognewsroom.org/story/en/2838/un-report-civilian-detainees-subjected-to-troubling-patterns-of-torture-and-ill-treatment-since-russia-s-full-scale-attack-on-ukraine> (дата звернення: 18.05.2026).
100. United Nations – Office of Legal Affairs.
URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2017_v2_p2.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
101. Upadhyay A., Mehrotra A., Upadhyay A. Addressing Russian aggression against Ukraine: the imperative for a special tribunal under international and Ukrainian legal framework. JANUS NET e-journal of International Relation. 2025. Vol. 16, No. 1. P. 15–55. DOI: <https://doi.org/10.26619/1647-7251.16.1>.
URL: <https://janusnet-ojs.autonoma.pt/index.php/janus/article/view/194/774> (дата звернення: 18.05.2026).
102. Van den Herik L. The crime of aggression and the war against Ukraine: options for accountability. Leiden Journal of International Law. 2023. Vol. 36, No. 1. P. 63–73.
103. Van Schaack B. Justice for aggression: a proposal for a special tribunal. American Journal of International Law Unbound. 2022. Vol. 116. P. 1–8.
104. Васюренко А. О. Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 5. С. 356–360.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc6978c8-9480-4b2c-bc63-6ac275a0ace1/content> (дата звернення: 18.05.2026).
105. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 13: Міжнародне право / редкол.: О. В. Задорожній (голова) та ін. Харків : Право, 2017. 864 с.
URL: https://www.researchgate.net/publication/349376370_Ukrainian_Encyclopedia_of_International_Law_in_the_World_Context_Ukrainska_enciklopedia_mizn

- [arodnogo prava u svitovomu konteksti in Ukrainian](#) (дата звернення: 18.05.2026).
106. Віденська конвенція про право міжнародних договорів.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 18.05.2026).
107. Voitsikhovskyi A., Bakumov O. Special International Tribunal on the investigation of the russian aggression against Ukraine: legal analysis, international jurisdiction and challenges. Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. 2023. Vol. 3. P. 44–55.
URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/554/562> (дата звернення: 18.05.2026).
108. Волощук О. Т. Доктрина міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії та проблеми легітимації спеціального трибуналу для переслідування вищого політичного та військового керівництва росії. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 5. С. 111–115.
URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2025/23.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
109. Williams S. Hybrid tribunals: a time for reflection. International Journal of Transitional Justice. 2016. Vol. 10, No. 3. P. 538–547.
110. Хронологія російського вторгнення в Україну (з 2022). Вікіпедія.
URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Хронологія_російського_вторгнення_в_Україну_\(з_2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Хронологія_російського_вторгнення_в_Україну_(з_2022)) (дата звернення: 18.05.2026).
111. Чвалюк А. М. Кваліфікація збройної агресії Російської Федерації проти України. Юридичний часопис. 2020. № 11. С. 39.
112. Шабан Ю. Особливості підходу до поняття агресії в сучасному міжнародному праві. Чорноморські наукові студії. 2024.
URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-405-7-27> (дата звернення: 18.05.2026).

113. Шабан Ю. Проблеми визначення агресії в сучасному міжнародному праві. Юридичний журнал. 2020. № 2. С. 34–40.
114. Шабан Ю. Проблеми імплементації норм про злочин агресії в національне законодавство. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. № 87. С. 432–437. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351214/338272> (дата звернення: 18.05.2026).
115. Відповідальність Росії за агресію, створення спеціального трибуналу – звернення Президента України. Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5925.html> (дата звернення: 18.05.2026).
116. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія. Київ : К.І.С., 2015. 712 с.
URL: https://www.nexto.pl/upload/pdw/_ua_9d75d8535ede536fd/free/ua_9d75d8535ede536fd.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
117. Заява МЗС України щодо рішення Міжнародного суду ООН у справі проти Російської Федерації від 01.02.2024.
URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rishennya-mizhnarodnogo-cudu-oon-u-spravi-proti-rosijskoyi-federaciyi> (дата звернення: 18.05.2026).
118. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 18.05.2026).
119. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.05.2026).

120. Злочин агресії в міжнародному праві: чому все так складно? Право.
04.03.2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/zlochyn-agresiyi-v-mizhnarodnomu-pravi-chomu-vse-tak-skladno/> (дата звернення: 18.05.2026).
121. Злочин агресії: поняття та підстави притягнення вищого військово-політичного керівництва Росії до відповідальності. ECPL. 31.07.2023.
URL: <https://ecpl.com.ua/news/21869/> (дата звернення: 18.05.2026).
122. Злочин агресії у Міжнародному кримінальному суді. Українська юридична асоціація. URL: <https://ulag.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Брошура-укр-07.06.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).
123. Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-белової. Офіційний портал Верховної Ради України. 17.03.2023.
URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/259864.html (дата звернення: 18.05.2026).
124. Юридичні підстави для суду над Еріхом Кохом в Українській РСР у 1950-х роках. Народний Оглядач.
URL: <https://www.ar25.org/article/yurydychni-pidstavy-dlya-sudu-nad-erihom->
(дата звернення: 18.05.2026). [URL неповний – збережено як є]
125. The Special Tribunal is part of the Council of Europe’s broader efforts to support Ukraine since the beginning of Russia’s war of aggression.
URL: <https://rm.coe.int/faq-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-uk> (дата звернення: 18.05.2026).
126. Прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування».
URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/207414.html> (дата звернення: 18.05.2026).

127. Інформаційна довідка щодо міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні.
URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33850> (дата звернення: 18.05.2026).
128. Вплив міжнародного співробітництва прокуратури України на організацію кримінального провадження в умовах збройної агресії. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 9.
URL: https://www.lsej.org.ua/9_2024/81.pdf (дата звернення: 18.05.2026).
129. Основна міжнародна база даних доказів злочинів (Core International Crimes Evidence Database, CISED). Publications Office of the EU.
URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f4da21d5-247e-11efa195-01aa75ed71a1/language-uk> (дата звернення: 18.05.2026).
130. Спеціальний трибунал задля України: широка підтримка угоди Ради Європи. *Рада Європи*. 15 трав. 2026. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/special-tribunal-for-ukraine-broad-support-for-council-of-europe-agreement> (дата звернення: 25.05.2026).
131. Resolution of the Committee of Ministers on the Enlarged Partial Agreement for the establishment of the Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine. CM/Res(2026)XX. 15 May 2026.
URL: <https://rm.coe.int/pdf/09125948802bc2c6> (дата звернення: 25.05.2026).